

II ДЕО

СЕДМА БРИГАДА ДО
ЊЕНОГ УЛАСКА У
САСТАВ 23. СРПСКЕ
ДИВИЗИЈЕ НОВЈ

Формирање бригаде као прве оперативне јединице на анектираном делу Србије

Први писмени документ о Петој јужноморавској НО бригади потиче од 2. јануара 1944. године. У извештају Драгог Стаменковића, члана ПК КПЈ за Србију који је са терена упућен Покрајинском комитету КП за Србију,⁶⁹⁾ између осталог, каже се да је он и пре тога предлагао Окружном комитету КПЈ - Врање да се на територији Другог јужноморавског НОП одреда припреми „стварање бригаде“ и тражио да се предложи кадар за њен штаб. У извештају најављен је састанак са Ристом Антуновићем, секретаром ОК КПЈ Врање. Не располаже се сигурним подацима о томе да ли је, када и где дошло до састанака између Стаменковића и Антуновића, али је утврђено да је коначна одлука о формирању бригаде донета 2. фебруара 1944. године на састанку у селу Острозубу. Овом састанку присуствовали су у име ПК КПЈ за Србију Драги Стаменковић, у име ОК КПЈ Врање Риста Антуновић и Славољуб Петровић, а у име Штаба Другог јужноморавског НОП одреда политички комесар Владимир Вујовић и заменик политичког комесара одреда Ђура Цекић.

На овом састанку највише је било речи о остваривању закључака Партијског саветовања од 29. октобра 1943. године које је одржано у Црној Трави, нарочито о делу који се односи на припреме за формирање оперативних јединица. На основу студиозних процена војно-политичког стања на територији Другог јужноморавског НОП партизанског одреда у периоду и после офанзиве бугарске фашистичке војске и полиције, између 20. децембра 1943. и 7. јануара 1944. године, учесници састанка одлучили су да на овом терену формирају бригаду као нај-

69) Зборник 1/20, док. 118.

погоднију борбену јединцу у новонасталим приликама. Потребно је нагласити ово и због тога што окупатор није остварио циљ који је очекивао од предузете офанзиве. Није успео да борбом одузме оружје и војну опрему борцима Народноослободилачке војске које су им савезници ваздушним путем допремили 19/20. децембра 1943. године. Чак су војне снаге Немаца и Бугара, од 20-25. децембра, претрпеле пораз на Чемернику. Тих дана становништво Црне Траве, укључујући и пионире, активно и организовано учествовало је заједно са црнотравским, лужничким и косовским партизанским батаљонима да одбрани своју слободну територију. Тада су, по први пут, партизански борци на овој територији употребили тешке митраљезе и минобацаче што је непријатеља изненадило тако да није успео ни да предузме мере репресалија, што је обично чинио. Једино је расписима у селима која су му била доступна, лецима што их је бацао из авиона на слободну територију, захтевао да се сви мушкарци обавезно пријаве у најближе сабирне центре за прогонство, уз претњу која је гласила:

„Сви они који не изврше заповест сматраће се партизанима - комунистима и противу њих ће се поступати сагласно Закону о истребљењу разбојника.“⁷⁰⁾

Како се мало ко одазивао позиву окупатора, његова војска и полиција упадале су у села где су убијали људе, палили и пљачкали њихове домове и уништавали имовину. Ове репресалије су напротив још више изазвале масе на огпор, чак и онај део становништва који је до тада био недовољно опредељен и ангажован за НОП. С друге стране, велики прилив бораца захтевао је и стварање већих и покретљивијих оперативних јединица.

На састанку представника Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозара Вукмановића Темпа са представницима Поверенства ОК Лесковца за Црну Траву, који је одржан фебруара 1943. године, одлучено је да се реорганизује партијски комитет и партизански одреди. Исто тако, још на познатом партијском саветовању од 29. октобра 1943.

70) Летак у поседу аутора.

године у Црној Трави, поред осталог, расправљано је о стварању оперативних јединица.

У оцени истакнут је високи морал народа који је за своју војску давао и последњи залогај у условима када је „80% становништва“ на тој просторији гладовало, а уз то истакнут је и морал бораца што је, са своје стране, била добра мотивација за доношење овакве одлуке.^{71>}

С друге стране, ситуација и општи услови, у оквирима НОБ-е на југу Србије, захтевали су промену организационе форме партизанских јединица и на овом простору, тим пре што је најчешће непријатељ предузимао офанзиве крупним јединицама којима се батаљони ослободилачке војске нису могли ефикасно супротстављати, онако како би се супротставиле бригаде састављене од неколико батаљона под обједињеном командом.

За формирање бригаде на територији коју је покривао Друти јужноморавски НОП одред и раније су постојали доста повољни услови, али је руководству ОК КПЈ за врањски округ из много разлога више одговарала форма партизанског Одрода са батаљонском формацијском структуром који су покривали, контролисали и бранили читаву територију одреда. Међутим, није се имало довољно организационих искустава, а ни везе са ПК КПС нису најбоље функционисале, те је формирање партизанске бригаде уследило нешто касније.

Састанак у Острозубу, фебруара 1944. већ је разматрао могућност формирања Пете јужноморавске бригаде на црнотравско-лужничком терену, мада се притом говорило и о могућности формирања Шесте јужноморавске бригаде у ширем рејону Врања. Прилив бораца, после офанзиве у многومه је утицао да се уместо једне формирају две народноослободилачке бригаде на поменутој територији. На предлог Окружног комитета Покрајински комитет је прихватио кадровску листу за штабове бригаа.

Одлука да се прва од две предвиђене бригаде формира на лужничко-црнотравском подручју садржала је, поред осталог, и предлог да се ово обави на најсвечанији начин. То је, пре свега, требало да симболизује

71) Зборник 1/5, док. 56.

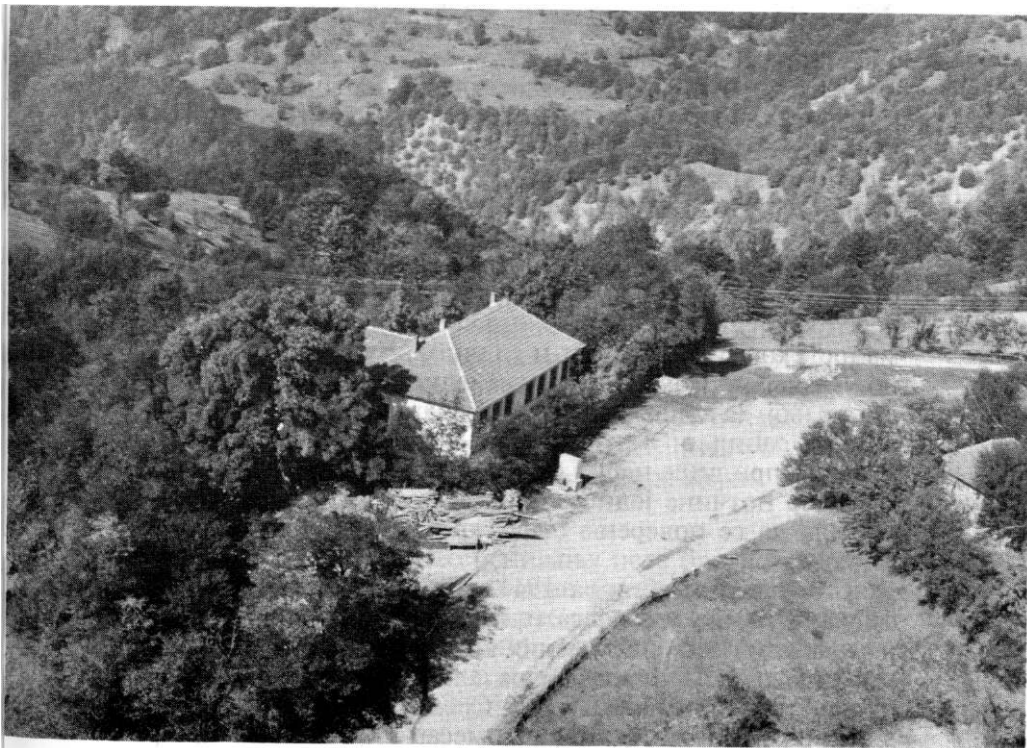
расположење народа Црне Траве као центра одакле се НОП ширио. Било је питање како за само један дан, у зимским условима по беспутном планинском терену, постићи да митинг у с. Јабуковику буде што масовнији. Јабуковик је тих дана био домаћин где су боравили Лужничко партизански батаљон и савезничка војна мисија и где је авиотранспортима допремана савезничка помоћ. На позив Штаба Другог јужноморавског НОП одреда у Јабуковик је, 4. фебруара, дошао и Црнотравско-власотиначки батаљон.

Међутим, чланови Окружног комитета били су чврсто уверени у успех-познавајући расположење народа, нарочито омладине. Одмах после састанка упућени су курири у разне правце. Срески комитети КПЈ за Лужницу и Црну Траву приступили су организовању митинга. Трећег фебруара све масовне организације, становништво и омладина четрдесетак планинских села Црне Траве и Лужнице било је на ногама. Приступило се организованим припремама за обележавање тог свечаног чина. Исписивани су транспаренти и пароле, припремљене су заставе и организовани музички састави, вршен је избор песама које ће се певати и пароле које ће се узвикивати у свечаним поворкама на путу до села Јабуковика и на митингу. Манифестанти, нарочито омладина, трудили су се да изгледају што свечаније.

Од раног јутра на дан формирања бригаде сливале су се живописне колоне Црнотраваца, Рупљана, Добропољаца, Брођана, Горњегараца, Дарковчана, Преслапаца, Грађана, Каланаца, Црвенојабучана, Раковдолаца, Радосинаца, Добровишана, Криводелаца и других села анектираног подручја. На челу поворки лепршале су високо подигнуте југословенске тробојке, а уз музику су се ориле партизанске песме. Мноштво народа се слило са свих страна на место звано „Турско гувно“ - испред зграде Основне школе у с. Јабуковику - у величанствени скуп, који је, у условима окупације и рата, прослављао формирање своје прве народноослободилачке бригаде. Ту су били: представник Покрајинског комитета и члан Главног штаба НОВ за Србију Драги Стаменковић, представници Окружног комитета КП Врање са секретаром Ристом Антуновићем и Славољубом ГТетровићем на челу, већина чланова штаба Другог јужноморавског НОП одре-

Омладинке из Калне са песмом и засшаком долазе на митиш у част формирања Бригаде.

Јабучокик - месио формирања Седме српске бригаде.

да са политичким комесаром Владимиром Вујовићем, Савезничка војна мисија коју су предводили мајор Дејвис и капетан Томпсон, представници ЦК БРП (к) са Владом Тричковићем на челу, чланови среских комитета за Лужницу и Црну Траву, месни народноослободилачки одбори свих околних села и целокупно становништво Јабуковика као домаћина.

Док се окупљао народ, борци су се припремали за смотре. Присутни чланови Окружног комитета Комунистичке партије, са члановима ужег дела будућег штаба бригаде, још увек су разматрали листу могућих кандидата за руководећи кадар по батаљонима и четама. Договорено је да бригаду првобитно сачињавају три батаљона, са по три чете, а свака чета да има по три десетине-са по 14 до 16 бораца. За овакву формацијску структуру - чета без водова - руководство се одлучило због тога што је она одговарала бројном стању бораца и расположивом наоружању.

Људи за командне, политичке и партијске функције у бригади одабирани су према строгим критеријумима. Пре свега, узимани су у обзир класна припадност, идејно-политичка опредељеност и оданост НОБ-и и револуцији, а онда искуства у револуционарном раду. За политичке и партијске раднике било је нужно да су овладали одговарајућим теоретским знањем и да су оспособљени за акције. За све степене функције, разуме се, био је потребан висок морал, лично поштење, другарство, хуманост, комуникативност и слично, што је било од битног значаја за јачање јединства јединице и колективног духа у њој. За војне кадрове одабирани су људи одважни, храбри, озбиљни и пуни оптимизма, као и способни да у свакој прилици нађу излаз и да појединачну вољу и карактер потчине једном циљу - победи. Оријентација је била да се поверење стиче кроз сурове услове ратовања.

Четвртог фебруара 1944. године, у црнотравском селу Јабуковику у 11,00 сати, испред постројених бораца и окупљеног народа заменик команданта Другог јужноморавског НОП одреда Ђура Златковић рапортирао је члану Главног штаба НОВ за Србију Драгом Стаменковићу. Затим је политички комесар Одрета Владимир Вујовић прочитао Наредбу Главног штаба НОВ и ПО за

Дражи Стаменковић, народни херој, председник ПК КП Србије.

Риста Антуновић Баја, народни херој, секретар ОК КПЈ Врање.

Србију о реорганизацији 2. јужноморавског НОП одреда и формирању Пете јужноморавске бригаде НОВЈ.⁷²⁾

У име ПК КПЈ за Србију, новоформирану бригаду поздравио је Драги Стаменковић и зажелио јој победе у предстојећим борбама. Главни говорник на митингу био је секретар ОК КПЈ за врањски округ Риста Антуновић Баја који је истакао војно-политичке прилике у којима се формира бригада, говорио о значају и потребама за таквом војном јединицом. У име савезника говорио је представник Енглеске војне мисије мајор Дејвис Мостон, који је, између осталог, рекао:

„... Ми се радујемо оснивању пете бригаде и порасту Народноослободилачке војске Југославије. Захвални смо још за учињене услуге према нама јер су јединице ваше Народноослободилачке војске задржале око себе у непрекидној борби преко 30 непријатељских дивизија које би сигурно биле на на-

72) Зборник 1/7, док. 29.

шем фронту у Италији и тамо отежавале наше борбе." ⁷³⁾

У име 5. јужноморавске бригаде њен први политички комесар Динко Деновски захвалио се Комунистичкој партији Југославије, Главном штабу НОВ за Србију, представницима НОО и друштвено-политичким организацијама који су допринели стварању бригаде и пред окупљеним народом свечано се заветовао да ова јединица неће жалити напора и крви у борби против окупатора и народних издајника.

На крају званичног дела манифестације прочитан је телеграм Покрајинском комитету КП за Србију следеће садржине:

„Покрајинском комитету КП Србије. Ми борци и руководиоци Пете јужноморавске бригаде шаљемо своје борбене поздраве ПК КП Србије и заветујемо се да ћемо још силније тући непријатеља до коначног његовог уништења. Чврстом и сигурном руком ПК КПС је, за све време, руководио борбом нашег народа и учио га да се бори противу окупатора и његових помагача, па смо дубоко уверени да ће ПК довести српски народ до коначног ослобођења и демократских права народа..." - завршен јетелеграм борбеним поздравом бораца и старешина Пете јужноморавске бригаде. ⁷⁴⁾

За команданта бригаде одређен је Ђура Златковић, за политичког комесара Динко Деновски, за заменика команданта Радослав Митровић, за заменика политичког комесара Ђура Цекић, за начелника штаба Милорад Диманић, за интенданта бригаде Драгољуб Милосављевић, за санитетског референта Радован Стојичић, за писара бригаде Ставра Стоимировић. ⁷⁵⁾

73) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-4/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде.

74) Архив ЦК КПС-ПКС, к.5, док. 487.

75) „Писар" је био члан Штаба бригаде задужен за рад СКОЈ-а и омладине, - односно секретар СКОЈ-а у бригади - партијско политички радник. Такав назив уведен је ради ауторитета међу борцима. Писари бригаде обично су били и чланови ОК СКОЈ-а.

О саставу штабова батаљона одлучено је на саставку непосредно пред митинг, зато и није могло бити речи о њему у Наредби Главног штаба за Србију.

Штабове батаљона сачињавали су:

- Први батаљон: командант Чедомир Станковић Урош, политички комесар Јован Стаменковић, заменик команданта Божидар Адамовић, заменик политичког комесара Милоје Николић, интендант Војислав Момчиловић, санитарски референт Марика Ђикић;

- Други батаљон: командант Петровије Величковић, политички комесар Велимир Голубовић, заменик команданта Љубомир Ракић, заменик политичког комесара Борисав Анђелковић, интендант Драгољуб Стојковић Шиме, санитарски референт Стојана Вучковић Цунка;

- Трећи батаљон: командант - Добривоје Цветановић Ђира, политички комесар Јован Митровић Јова, заменик команданта Борисав Стефановић, заменик политичког комесара Пантелеја Радисављевић, интендант Влада Костадиновић, санитарски референт Јован Здравковић.

После тога настало је општенородно весеље. Измењала се војска са народом. Омладинке су делиле поклоне партизанима, често и оно што су себи припремале за удају. Старији су, по традиционалном обичају, из својих завежљаја нудили јабуке, орахе, суво воће и друге понуде. Мајке су грлиле своје синове. Не мали број били су јединци у родитеља, али ови момци под оружјем као да су се постидели тог мажења, отимали се и одважно бацивали пушке преко рамена. Многи родитељи трудили су се да поздраве старешине својих синова. Понеко би стидљиво изразио и по коју молбу: „Припазите ми сина, још је млад и неискусан!" А син би се зацрвенео од тих родитељских речи и нестајао у маси народа. Било је то величанствено осећање снаге која је сву ову шаролику масу могла ујединити у један дивовски талас људског поноса и достојанства, израженог кроз народне и ратне песме, раздраганост и весеље. Био је то онај народ који је увек спреман да и смрти пркоси.

Не може се поуздано рећи колико је тада бораца стајало у строју. Шта више ни истражиоци нису наишли на писане изворе о бројном стању и наоружању на дан формирања бригаде. Зато су приликом утврђивања ових

података прихваћена сећања већине савременика на основу којих је извршена реконструкција: број десетина био је прилагођен броју аутоматског наоружања јер се хтело да свака десетина добије бар по један пушкомитраљез (чехословачки „брно“, енглески „брнгал“ или немачки „шарац“) са по 400-500 метака; затим, да свака десетина има најмање по један аутомат (немачки „шмајзер“ или енглески „пикавац“) са по 500-600 метака.

Кроз даљу борбу прилив бораца растао је а упоредо с тим и број аутоматског и другог наоружања, чиме су створени услови за формирање водова (по три у чети) са по три десетине, а касније, пред крај августа 1944, и четврти батаљон у бригади.

Још приликом формирања усвојена је нумерација батаљона и чета. Први батаљон је у свом саставу имао: 1, 2. и 3. чету, Други батаљон: 4, 5. и 6. чету, а Трећи - 7, 8. и 9. чету. Таква нумерација остала је до 22. августа 1944. године-од када је у сваком батаљону била 1, 2. и 3. чета.

Према томе, првобитно у девет чета било је 27 десетина, а ако узмемо да је у свакој десетини било просечно по 15 бораца онда је у свим десетинама било 405 бораца. Када се томе дода руководећи састав сваке чете од по четири, у батаљонима по седам, а у бригади девет руководиоца, онда је бригада на дан формирања имала укупно око 470 бораца. Ако се има у виду да је свака десетина располагала са најмање једним пушкомитраљезом и по једним аутоматом, онда је у бригади било најмање 27 пушкомитраљеза, нешто преко 35 аутомата (са њима су располагали и поједини руководиоци)⁷⁶⁾ довољан број пушака, 450 бомби (крагујевки, мањи број бугарских а највише енглеских „виљушкара“). Бригада је у то доба имала око 100 кг експлозива (екразита) са капсилама и штапином за рушење комуникацијских и других објеката које је непријатељ користио.

У оквирима општег размаха НОБ у земљи и на југу Србије, појава 5. јужноморавске бригаде НОВЈ подстакла

⁷⁶⁾ Порекло наоружања: 50% југословенског пушкомитраљеза „брно“, пушке „маузер“ и „малихерке“, енглеског порекла пушкомитраљеза „брнгал“, аутомата „пикавац“ и пушака 30%, а 20% наоружања било је трофејно - немачка „зорка“ („шарац“), немачки аутомат, талијанска „брета“ и пушке разног порекла.

Је најшири круг људи овога подручја до те мере да се бројно стање људства и наоружања из дана у дан све више повећавало. Поред осталог и то је утицало на интензивно дограђивање организационе структуре бригаде и стварање нових јединица, водова као и четвртог батаљона у бригади. А када су добијени од савезника или заплењени од непријатеља минобацачи, формирана је минобацачка чета. Касније су формиране и друге родовске јединице и службе у саставу бригаде о чему ће накнадно бити речи.

Организационо сређивање у Бригади

У предвечерје 4. фебруара члан ПК КП за Србију Драги Стаменковић и секретар ОК КПЈ Врања Риста Антуновић одржали су састанак са штабом Пете јужноморавске бригаде, упознали га с искуствима око организационог сређивања раније формираних јужноморавских бригада и у име ПК ИШС поставили му одређене задатке.⁷⁷⁾

На основу глобалних процена стања људског састава у предузимању даљих корака за војничко и политичко устројство бригаде полазило се од следећих чињеница:

- бригаду сачињава већи број младих који још нису служили војску, без икаквих или недовољних борбених искустава у НОБ-и, чак има и оних који су на дан формирања бригаде први пут ступили у војнички строј, први пут добили пушку у руке;

- у бригади је био приличан број и оних који се до тада нису одвајали од родитеља, које су многоструко везивале родбинске, пријатељске, љубавне и друге везе, па и традиционални обичаји, славе, вашари, разна весеља, удобност и присност домаћег огњишта. Ова својства захтевала су интензиван партијско-политички и војнички рад с циљем да се у свести ових младих људи унесе

⁷⁷⁾ Казивања савременика-команданта и заменика команданта 7. Бригаде Ђ.Златковића и Р. Митровића.

схватање да потреба борбе, којој су се одали, захтева одрицање од дотадашњег начина живота. Јер у времену робовања под туђином није било ништа часније од борбе за национално и социјално ослобођење. Одређени степен развоја НОБ-е изискивао је одговарајући начин организовања војних јединица. С ове тачке гледишта треба и тумачити разлоге због којих је дошло до стварања бригаде и зашто она не може бити статична територијална јединица „везана“ за свој завичај већ представља покретну јединицу која своје задатке извршава свуда где је то потребно;

- не располаже се податком о тачном броју чланова КПЈ и СКОЈ-а из првих дана постојања бригаде, али се из њеног Оперативног дневника и на основу сећања савременика процењује да је бригада приликом оснивања имала 13 партијских ћелија⁷⁸⁾ са око 80 чланова КПЈ, односно 17% борачког састава и око 100 чланова СКОЈ-а, односно 21% борачког састава. То је била значајна покретачка снага за успешно извршавање борбених задатака. Чланове КПЈ и СКОЈ-а посебно је красила њихова идејна чврстина, оданост КПЈ и револуцији, храброст и људске врлине због којих су уживали велики углед међу неорганизованим и народу.

Када су формиране нове јединице у саставу бригаде (Четврти батаљон, Пратећа чета, коморе и сл.) у њима су створене организације партије и СКОЈ-а (активи, ћелије, бирои). Није се могло установити број организација и чланова у њима у појединим временским интервалима;

- чињеница је да је знатан број бораца и пре формирања бригаде стекао борбена искуства кроз бројна тзв. „ватрена крштења“ и располагао основним навикама из војничког живота, мада им је још увек недостајало извесног теоретског знања, и то у условима када су многи од њих постали руководиоци - командири, политички комесари и партијски радници - односно, у улози да сами

78) Ћелије су биле: штапска (командант, политкомесар, њихови заменици, начелник штаба и писар - руководилац омладине), три батаљонске, које су сачињавали: командант, политкомесар, њихови заменици евентуално омладинац, интендант и санитарски орган батаљона и девет четних ћелија.

војнички и политички оспособљавају борце појединих јединица и стварају нове кадрове. У строју новоформиране бригаде било је бораца још из устанка 1941. и 1942. године, за које би се могло рећи да су били чак са богатим искуствима за извођење диверзантских акција, заседа, препада, за обавештајно - извиђачки рад, за организовање безбедносних мера, итд., али услед ограничених теоретских способности нису били у стању да своја искуства ефикасно и пренесу на потчињене;

- у бригади је било врло мало интелектуалаца па је разумљиво што нису увек успевали да обаве све послове када је у питању културно-васпитни и забавни живот. Уколико им је полазило за руком да се у јединицама и сачине добри програми ових активности, обично се нису до краја реализовали у одговарајућем квалитету;

- у бригади је било само неколико каплара и резервних подофицира војске краљевине Југославије, а ниједан руководилац са завршеном војном школом. Веома скромна су била и војничка знања бораца бригаде што се одразило и на планску и организовану војну обуку јединице. Потреба за извођење наставе на курсевима била је у толико већа;

- одевеност бораца била је шаролика, како по боји и кроју, још више по пореклу. Новодошли борци имали су сељачка или варошка одела, а они са дужим стажом у партизанима цивилна одела, делови заплених војних и полицијских униформи, највише бугарских, па недићевских и немачких или бивше југословенске војске (нових, половних и дотрајалих делова), врло често избушених рафалима, само по неки борац био је комплетно или делимично обучен у нову енглеску униформу. Једини заједнички симбол за све припаднике у бригади, по облику и боји, биле су црвене петокраке на капама;

- шињела је било мало јер су их борци одмах скраћивали у доламице да би од преосталог доњег дела правили капе. Сваки борац имао је торбу (ређе по који ранац трофејног порекла), а ове су биле војничке или у домаћој радиности. У њима је ношена скромна опрема, храна, муниција и сл. Опасаче, фишеклије, војничке ножеве или бајонете имали су само старији борци.

На састанку било је речи и о чињеници да бригада није имала никаквих резерви хране, наоружања и друге опреме, а нарочито обуће.

Из оваквих анализа следили су логички закључци:

- завршити организационо сређивање бригаде,
- одредити све битне елементе који бијачали војнички дух, јединство јединице, њену колективну свест, дисциплину, усклађивати међуљудске односе у новонасталим условима,
- организовати основну војно-стручну обуку - у првом реду научити сваког борца да рукује оружјем,
- организовати партијско-политички рад: формирати бригадну партијску ћелију КПЈ, ћелије по батаљонима, скојевске и омладинске активе и групе по батаљонима и четама. Ваља напоменути да се доста секташило према храбрим борцима за пријем у КПЈ, те је дуго био мали број чланова.

Бригадни комитет Савеза комунистичке омладине (СКОЈ) формиран је, 10. фебруара 1944. године, у селу Црвена Јабука где је тада боравила Пета јужноморавска бригада, на иницијативу Жике Девеџића и Перице Деспотовића који су, у име ОК КПЈ за врањски округ, присуствовали састанку. Састав првог Бригадног комитета СКОЈ-а чинили су: Ставра Стоимировић, секретар и чланови Љуба Динчић предвиђен за омладинског руководиоца Првог батаљона (омладинског), Милоје Пејчић, предвиђен за омладинског руководиоца Другог батаљона и Никола Стојиљковић предвиђен за омладинског руководиоца Трећег батаљона. На истом састанку, поред осталог, одлучено је и о размештају скојеваца по батаљонима имајући у виду одлуку о проглашењу Првог батаљона за „омладински," па због тога је требало да половина скојеваца припадне њему. Одлучено је, такође, да се формирају батаљонски бирои и активи СКОЈ-а у четама. Батаљонске бирое СКОЈ-а сачињавали су секретари (батаљонски омладински руководиоци), а чланове руководиоци четних скојевских актива,

- у оквиру интендантске и санитетске службе бригаде одредити економе и болничаре по четама.

На састанку је именован Бригадни суд у саставу: политички комесар и заменик команданта бригаде и из сваког батаљона по један представник.

Већ 10. фебруара у Црвеној Јабуци је, у духу закључака, извршена прва реорганизација бригаде - формиран је Омладински батаљон од најмлађих и најхрабријих бораца оних који су у претходним борбама, мањим акцијама и најразличитијим задацима проверени. Овај батаљон сматран је као ударна снага бригаде који ће по елану, упорности, издржљивости и другим војно-политичким особинама предњачити испред других батаљона. Први батаљон бригаде добио је име Омладински батаљон. Новом звању прилагођени су и кадрови. Најстарији по борачком стажу и најискуснији двадесеттворогодишњи Чедомир Станковић именован је за команданта батаљона.

Истог дана, 10. фебруара, формиран је и Културно-просветни одбор бригаде, а за његовог руководиоца именован је Александар Живковић, учитељ. Тада је одлучено да се покрене лист под називом „Глас Пете бригаде“ а политички комесар батаљона и чета били су задужени да организују већи број бораца да припремају чланке, репортаже, цртице, белешке, информације, сећања из борбе и живота бригаде.⁷⁹⁾ Истог дана изабрано је и упућено у с. Дарковац на војнички и партијски курс по 10 бораца.

Већ од првог дана постојања бригаде радило се на припремању листа. Политички комесари по јединицама свих степена у бригади бринули су се око збрињавања бораца уз наглашено одржавање хигијене, тако и о политичком раду у јединицама и са масама на терену где се бригада кретала. Војне старешине су поред обезбеђења јединице, планирали и изводили борбене акције, организовали часове војно - стручне наставе полазећи од најосновнијег и најнужнијег.

Партијски руководиоци организовали су, као уосталом и на целом подручју југа Србије, индивидуални и колективни рад чланова КПЈ за прораду, најчешће, прве четири главе СКП (б) и материјала са Другог заседања АВНОЈ-а. На заједничким састанцима скојевци и комунисти разматрали су проблеме свакодневног живота и рада. Критика и самокритика била је увек посебна тачка дневног реда сваког састанка, па и у свим осталим

79) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-4/5 Оперативни дневник 7. бриг.

видовима активности. Скојевска организација приређивала је такмичења појединаца и појединих јединица, па је и на том проверавада врлине бораца.

Политичко-партијски радници, као и скојевски руководиоци и културно-просветни одбор, били су задужени да заједнички организују културно-просветни и забавни живот не само у јединицама, бригаде него и у насељима у којима се затекну. Основни видови ових активности биле су приредбе, извођење игара и песама. Већ тада било је уведено правило да у сваком батаљону има бар један инструмент, а Црнотравци су били познати тамбураши, примаша и гитаристи.

Са нагомиланим задацима око организационог и стручног сређивања својих јединица и њиховог унутрашњег живота, постављених на првом састанку Штаба, одржаног 4. фебруара, бригада је у старту пришла решавању свих проблема сложеног организма.

Активност Бригаде до уласка у састав 23. дивизије

Петајужноморавска бригада је краће време, у оперативном погледу, дејствовала као самостална војна јединица јер није имала добре везе са Главним Штабом НОВ и ПО Србије. Међутим, она је партијски била повезана са Окружним комитетом на чијој територији је изводила дејства а и њен заменик политичког комесара био је истовремено и члан ОК КПЈ за ту територију. Тако је, у времену од 24. фебруара до 30. марта, налазећи се на подручју Пусте Реке и Јабланице под непосредним руковођењем при временог Оперативног штаба за јужноморавске бригаде,⁸¹ партијски била везана преко политичког

80) Оперативни штаб јужноморавских бригада формиран је наредбом Главног штаба за Србију од 12. марта 1944. године, а Петој бригади наредба је саопштена 13.3.1944. За команданта је одређен Риста Антуновић Баја, за политичког комесара Драгољуб Петровић Раде, за заменика политкомесара Милан Ковачевић Миливоја, а за начелника Штаба Радован Петровић. Почео је да функционише с аданом наредбе и стављене су му под команду Друга, Трећа, Четврта и Пета бригада, Озренски одред (6. бриг.) и сви војни курсеви, - Зборник 1/7, док. 36; А VII, к. 1070, рег. бр. 1-7/5. Оп. днев. 7. срп. бриг.

комесара Драгомира Николића за ОК КПЈ Лесковац. Од 3. априла до 22. маја, бригада је поново била на значајном подручју Црне Траве и Лужнице као самостална оперативна тактичка јединица на партијској вези Окружног комитета Пирот који је у међувремену био формиран и чији је члан био заменик политичког комесара бригаде. Од 23. маја 1944. године, бригада је била потчињена Оперативном штабу који је обједињавао командовање 7. и 10. српском бригадом, као и Врањским партизанским одредом да би се убрзо, затим, Седма бригада нашла у саставу новоформиране 23. српске дивизије. За време борбе за ослобођење Горње Јабланице, у одсутности заменика политичког комесара, са Седмом бригадом, у својству члана ОК КПЈ Пирота, био је Драгомир Николић Аца.

Док је још била самостална оперативна јединица, Пета јужноморавска бригада се прва четири месеца задржавала и дејствовала на простору пречника око 120 км - у Лужници, Црној Трави, на бабичком терену и Запаљу, Пустој Реци и Јабланици. Према оперативном дневнику из тог времена, бригада је боравила у 129 села чије јој је становништво пружало материјалну и другу потпору. Јединице бригаде и њени активисти - чланови КПЈ и СКОЈ-а развијали су у овим срединама интензивну и свакодневну политичку пропаганду, културно-просветну и забавну активност, информисали су народ о борбама ослободилачке војске у другим деловима Југославије и о успесима савезничких армија против хитлеровских армија, упозоравали пријатеље НОП-а на будност, објашњавали им потребу помоћи ослободилачкој војсци и пострадалом становништву, разобличавали подмуклу и разбојничку мисију окупатора и његових слугу, ширили пароле које су мобилизаторски деловале на масе, стварали нове и јачали постојеће народноослободилачке одборе по селима и слично. Културно-просветни одбор бригаде је, 20. фебруара и 4. маја, штампао два броја листа „Глас Пете бригаде“ у по десетак примерака и растурио у војсци и народу.⁸¹ У овом раздобљу организовао је седам приредби са културно-забавним програмима

81) Исто, VII, к. 1070, бр. 1-5.

и две веће манифестације: поводом Дана Црвене армије у Козиду и Међународног празника рада у селу Валнишу.⁸²

У цигву организованог учвршћивања јединице било је одржано 11 састанака Штаба бригаде са штабовима батаљона на којима се, између осталог, анализира претходни рад на војничком и политичком усавршавању и збрињавању јединица, као и политички и културно-просветни рад са народом. Посебно се поклањала пажња односу према становништву у селима у којима је први пут долазила бригада. У том смислу одржана су четири партијска састанка штабне партијске ћелије, организовано пет састанака критике и самокритике по штабовима и четама и на њима разговарано о важнијим конкретним проблемима у свим областима живота и рада бригаде.

На плану обуке, од укупно 122 дана, периода о коме говоримо, у 40 је за све јединице одржавана војничка и политичка обука. У исто време на разне курсеве ван бригаде упућено је 35 старешина - у фебруару на партијски курс у Дарковац 10, у марту на скојевски курс у селу Оране 15 и на војнички курс у с. Ивање 10 људи.

Све до уласка у састав дивизије, Седма бригада није имала ниједног лекара, нити, пак, лекарског помоћника. Санитетски референт бригаде по струци био је апотекарски помоћник, а за санитетске референте батаљона и болничаре чета одређиване су жене борци које су приучене на десетодневним курсевима у пружању прве помоћи. Није онда тешко замислити каквим се тешкоћама бригада борила око санитетског збрињавања бораца.

За четири месеца самосталног оперативног деловања бригада је имала 18 акција и сукоба са бугарском окупаторском војском и полицијом, као и четницима Драже Михаиловића и недићевцима. У то време погинуло је 27, а рањено 45 бораца бригаде. Ако се овоме дода да је још седам бораца подлегло ранама, онда је број погинулих повећан на 34.

У овим сукобима погинуло је 42 и заробљено 28 бугарских војника. Тај број је највероватније већи јер се не зна колико је пало непријатељских војника у десеточасовној борби на Корубама, код Црне Траве. Нема си-

⁸²) А VII, к. 1070, р. бр. 105/5; исто бр. 1-10/5. Операт.днев. 7. бриг.

гурних података ни о томе колико је бригада избацила из строја четника и недићеваца, али се зна да је само на Сувој планини, 14. маја, погинуло 21, а заробљено 28 четника,⁸³⁾ међу којима и командант Вардарског четничког корпуса, као и двојица команданата четничких бригада - Жеглиговске и 2. Власотиначке.

Вредно је забележити и податак да је бригада издржала прву артиљеријску ватру бугарске војске, 3. марта, код Лебана, а другу, 21. маја, на Корубама од које је погинуо начелник Штаба бригаде Милорад Диманић.⁸⁴⁾ Први напад из ваздуха на бригаду био је за време борбе против четника и недићеваца код села Липовице, а следећи 13. и 19. маја са софијског аеродрома на Сувој планини, односно Црном врху.⁸⁵⁾ Бригада је прву непријатељску композицију уништила, 21. априла 1944. године, на железничкој станици Бело Поље и први железнички мост онеспособила на реци Јерми код Цирота.⁸⁶⁾

Боравак у Пустој Реци и Јабланици

У време док се Пета бригада припремала за напад на бугарско-фашистичку посаду у Свођу и Великом Боњицу, на терен Црне Траве дошла је, 17. фебруара 1944. године, Друга јужноморавска бригада из Пусте Реке у којој је један батаљон био из ширег рејона Црне Траве. Долазак Друге јужноморавске бригаде на завичајну територију њеног Омладинског батаљона имао је политичко-пропагандни значај. Крстарењем бораца ослободилачке војске на друге или још неосвојене територије имало је вишеструки значај. У селу Броду ОК КПЈ за врањски округ формирао је привремени Оперативни штаб за обједињено командовање Другом и Петом јужноморавском бригадом.⁸⁷⁾ За команданта Оперативног штаба одређен

83) Исто, бр. 1-10/5.

84) Исто, бр. 1-7/5 и бр. 1-11/5.

85) Исто, бр. 1-5/5; бр. 1-11/5; Записи о 7. бриг., Арх. Пирот бр. 14013, стр. 20.

86) Зборник 1/20, док. 144.

87) А VII, к. 1070, бр. 1-5/5, Операт.днев. Записи о 7. бриг. Арх. Пирот, бр. 14013, стр.5.

је Драгослав Петровић Горски, искусни и прекаљени командант Друге јужноморавске бригаде, за политичког комесара Владимир Букелић - Поп-Мића, политички комесар исте бригаде, а за заменика команданта Оперативног штаба Ђура Златковић Милић командант Пете јужноморавске бригаде. Дужност команданта Пете бригаде преузео је заменик команданта Радослав Митровић Шумадинац.

По наређењу Главног штаба за Србију, са ширег подручја Црне Траве Друга и Пета јужноморавска бригада кренуле су за Пусту Реку и Јабланицу. Тамо је требало организовати одбрану слободне територије од четника који су концентрисали своје снаге и припремали се за офанзиву. Правац преко бабичке територије изабран је из два разлога - први, појава бројних јединица ослободилачке војске на терен који је био прекривен разним непријателским јединицама имала је за задатак да подстакне народ на већи отпор који је, иначе, имао симпатије за НОВ, а други да удари по непријатељу који се испречи на правцу кретања бригада. Припремајући се за овај пут Пета јужноморавска бригада имала је два сукоба са бугарском окупаторском војском и полицијом. Први - када је, 19. фебруара, један батаљон бригаде напао бугарску посаду у Свођу и Дејану и запленио извесне количине шећера и другог материјала, а други, - 23. фебруара, када је 200 полицајаца продрло према Златићеву у циљу насилног извиђања. После краће борбе полиција је била принуђена да се повуче.⁸⁸⁾

Увече, 24. фебруара, Друга и Пета јужноморавска бригада кренуле су према Бабичкој гори. Успут је Оперативни штаб двеју бригада од својих сарадника дознао да је у с. Липовица заноћила четничка бригада са поручником Жиком Митићем на челу. Одлучено је да се засеок и четници у њему опколе и нападну док су још на спавању. Међутим, због великог мраза највећи део наоружања био је замрзнут и није могао дејствовати - што је омогућило четницима, иако су били изненађени, да се извуку из блокаде и да успаничено побегну, пробијајући се кроз

88) Прва жртва бригаде био је Добросав Голубовић из села Црвена Јабuka.

густ стрелачки строј бораца ослободилачке војске. Нису имали времена ни могућности да се бране.

Липовица је тога дана била домаћин партизанским бригадама. Већ у седам часова бригаде су морале да прихвате борбу против четника који су се поново прикупили и покушали да нападну бригаде. После једног часа из правца Власотинца дошли су недићевци и, заједно са четницима, нападали партизанске борце на Липовици целог дана. Док се један део партизанских јединица одмарао, други је организовао одбрану. Око 10 часова дошла су три непријатељска авиона „двокрилца“ са¹ нишког аеродрома и митраљирали положаје који су се јасно оцртавали на снегу. Тројке „двокрилаца“ су се смењивале целога дана због чега је један део бораца одређен да дејствује по авионима. То је нападаче присилило да дејствују са повећане висине. Тек у 17 часова од бомбе из авиона погинуо је командир чете из Друге јужноморавске бригаде.

О овом догађају у извештају недићевих органа власти каже се:

„25.о.м. око 2 часа по поноћи 1.500 комуниста са око 500 аутомагских оружја прешли су између села Црнатова и Црне Баре са бугарске на нашу територију. Комунисти су заузели с.Липовицу (8 км од Власотинца) и одатле покушали напад на Власотинце, али су се око 4 сата сукобили са четницима ДМ, који су их напали са јужне стране Суве планине. 25. ом. у 17 часова комунисти су покушали да изврше напад на Власотинце и са југоисточног правца, са планине Јастрепца, али су и овде заустављени од националних четника и одбачени преко границе.“⁸⁹⁾

У цитираном извештају једино је тачно време и правца кретања бораца ослободилачке војске који су са анектираног, а не „бугарског“ дела дошли у Липовицу док је остало произвољно тумачење-са намером да се увећа опасност противу које су се, заједно са четницима ДМ, борили и оправдали поразе у окршајима које су свакодневно трпели.

89) Микрофилм бр. 1, снимак 53 - Историјски архив, Ниш.

Батаљон Седме бригаде са Шишбом бригаде Пусиој Реци, марта 1944.1.

У ноћи, приликом покрета за Пусту Реку, бригаде су биле дочекане од заседе недићеваца на Биљаничком мосту. У краћем сукобу непријатељска заседа је присиљена на бекство после чега су бригаде прешле преко моста.⁹⁰⁾ Када су челом колоне борци били на железничкој прузи Ниш-Лесковац дочекани су ватром оружја бугарске војне заседе. Челни батаљон 2. јужноморавске бригаде, у првом налету, растерао је заседу бугарских војника. Главнина колоне преко пруге и пута журила је ка Пустој Реци. Када је половина колоне прешла пругу, наишао је теретни воз од Лесковца према Нишу. Мислећи да је у њему непријатељска војска обе бригаде засуле су композицију ватром из свог наоружања. Из воза судовикивали „Не пуцајте, воз је празан!”

Колона партизанских бригада успешно је прошла лесковачко поље и до сванућа стигла на слободну територију Пусте Реке. Због великих мразева на маршу из ширег рејона Црне Траве и у борби на Липовици 60 бораца је промрзло. Од 16. њих са тежим озледама лечена су и четворица из Пете јужноморавске бригаде.⁹¹⁾

По доласку у Пусту Реку Друга и Пета јужноморавска бригада пошле су свака на свој задатак-у разним правцима. Њихов привремени Оперативни штаб је практично престао да постоји, а оне су погпале под команду Главног штаба НОВ и ПО за Србију, односно, од 12. марта 1944, под командом Оперативног штаба који је постојао за (2., 3., 4. и 5.) јужноморавске бригаде.⁹²⁾

Друга јужноморавска бригада добила је задатак да крене и заједно са Четвртом јужноморавском бригадом, „Озренцима” и другим јединицама организује одбрану на Ргајском вису и Белом камену одакле је претила опасност од четничких групација и белогардејаца. И заиста ту су се и водиле жестоке борбе.⁹³⁾

90) Неким случајем заостао је борац Тикомир Веселиновић из с. Калне па, трчећи за колоном, изгубио је оријентацију, пошао погрешним путем, ухваћен и стрељан од четника у Власотинцу.

91) Због премрзлина тежег степена на лечењу су остављени: Стојановић Душан, Стаменковић Драгутин и Лепојевић Станоје из Трећег и Радосављевић Срећко из Другог батаљона - А VII к. 1070, рег. бр. 1-5/5.

92) Зборник 1/7, док. 36.

93) Иван Глигоријевић „Девета српска,” стр. 4.

Пета јужноморавска бригада је, према плану одбра-не слободне територије Пусте Реке и Јабланице, добила задатак да се, 6. марта, у пуној борбеној готовоси, разме-сти у рејон села Бучумета.⁹⁴ Запоседањем леве обале реке Јабланице требало је спречити упад четника из правца Горње Јабланице-уколико би ови покушали да садејству-ју Кесеровићевој групацији четника. У таквом распореду, и у пуној борбеној приправности, Пета јужноморавска бригада остала је, од 6. до 9. марта, ту, а после тога добила наређење да крене ка селу Бублици, а по потреби се ангажује у борбама које су вођене на Ргају. У тешкој, али успешно вођеној борби на ргајским положајима Друга јужноморавска бригада остала је готово без муниције због чега је Оперативни штаб јужноморавских бригада упутио Трећи батаљон Пете јужноморавске бригаде у Црну Траву да донесе муницију.⁹⁵ Пета јужноморавска бригада (без Трећег батаљона) до краја марта боравила је у селима Пу-сте Реке између Статовца и Дреновца - Нове Тополе и Лапотинаца.

Пошто су четници доживели тежак пораз, није било нужно да се Пета јужноморавска бригада и даље задржава у Пустој Реци, па јој је наређено да крене натраг за Црну Траву. Имало се у виду да је 2. јужноморавска бригада у вишедневним борбама истрошила муницију, па је пред-ставник Главног штаба НОВ и ПО за Србију наредио да Пета бригада само за нужне потребе задржи по 20 метака за сваку пушку, по 150 за пушкомитраљез и по 400 ме-така за сваки аутомат, а сву разлику уступи Другој јужно-моравској бригади. Таква одлука је била оправдана, тим пре што је на територији Црне Траве постојала могу-ћност попуње, јер је ту пристизала савезничка помоћ.

Убрзо затим, 1. априла 1944, на путу за Црну Траву бригада је преданила у селу Чукљеник где је сазнала за велику мартовску офанзиву на ширем подручју Црне Траве, али не и појединости о последицама офанзиве. Са Петом јужноморавском бригадом, и овога пута због муниције и оружја, из Пусте Реке пошао је и Озренски

94) У с. Бучумет несрећним случајем, Радивоја Златановића из с. Кална тешко је ранио његов друг. После неколико дана Ради-војеје подлегао ранама.

95) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-8/5.

батаљон.⁹⁶⁾ Нејасна ситуација на црнотравском терену захтевала је повећану опрезност, тим пре што је бригада остала са минималном количином муниције. У следећој маршрути за једну ноћ се могло стићи само до с. Репишта на левој обали Јужне Мораве. Испод села набујала је река чији је прелаз газом био немогућ. Упоредо са њом је и цеста и железничка пруга Ниш - Скопље, а у непосредној близини бугарске војне посаде које су могле, брзо и ефикасно, да интервенишу. И четничке снаге у селима изнад Репишта могле су да угрозе бригаду због погоднијег положаја којег су имале. Општа ситуација захтевала је појачану предострожност. По доласку у Репиште, бригада је блокирала село и због њене безбедности никоме није дозволила да изађе из села.

Извиђачка патрола⁹⁷⁾ утврдила је да је једини мост на том делу Јужне Мораве био онеспособљен и да прелаз чува стража бугарске окупаторске војске. Настале су тешкоће око тога како ослободити, оспособити и искористити мост као једино могући прелаз преко Мораве. Постојале су греде као скелет бившег моста, али је требало обезбедити и поставити преко моста патосницеудужини преко 20 метара.

Решење се морало наћи, па су обезбеђене потребне количине дасака и одређена је једна чета бораца да их постави. Свим старешинама предочена је тешка ситуација у којој се бригада налазила. Уколико не би успео прелаз бригаде преко реке, онда би опасност била још већа: са једне стране од јаких бугарско-фашистичких посада у Пепу, Предејанима и Грделици које су се налазиле у непосредној близини, а с друге стране-од четника који су посели планину Кукавицу и њене обронке. Наоружана аутоматским оружјем, под заштитом мрака и шума набујале Мораве, Прва десетина Прве чете Првог батаљона Пете јужноморавске бригаде добровољно је прихватила задатак да препузи скелет моста, изненади и ликвидира

96) Иван Глигоријевић „9. српска“ стр. 46; А VII к. 4070, рег. бр. 1-8/5.

97) Извиђачку групу сачињавали су: командант Првог батаљона Чедомир Станковић, Марика Ђикић и Драгомир Петровић-Јордан; А VII, к. 1070, рег. Оперативни дневник 7. бриг. бр. 1-5/5 и Записи о 7. бриг. Арх.-Пирот, бр. 14013, стр. 2.

стражара, обезбеди оправку моста и прелаз бригада преко реке. Кад је стражар приметио борце ове десетине како му се приближавају приљубљени уз греде моста, било је касно. Убијен је у моменту када му је долазила смена која је стигла на десетак метара од партизана. У међусобној пуцњави један војник из смене био је рањен, а мост је за кратко време био оспособљен за прелазак бригаде. На знак „трком“ већ припремљена колона појурила је да што пре пређе на супротну страну. Бункери оближњих непријатељских посада били су засути ватром из партизанског оружја. Грделичка клисура одјекивала је и проламала се од пуцњаве. Према селу Љутежу ка Млачишту успон је био веома стрм и тешко савладив, а колоном бригаде непрекидно се преносило „пожури, друже, пожури друже!“ Бригада се кретала измеђујаким непријатељских посада: са леве стране у Црвеном Брегу, а са десне у Мачкатици и сваког часа могле су да пресеку пут колони узимањем доминирајућих висова на правцу кретања-што би отежало положај бригаде. Уз крајње напоре борцима је пошло за руком да савладају успон и избегну „клевшта“ у Грделичкој клисури, коју су могле да затворе бугарске посаде из Црвеног Брега и Мачкатице, и да се тако бригада нађе у котлу без изгледа на поволјан исход.

Село Млачиште (источно од Јужне Мораве, удаљено преко 10 км) припадало је слободној територији Црне Траве и бригада је имала намеру да се на том простору одмори. Док су се борци размештали и од мештана слушали приче о последицама мартовске офанзиве, која је однела многе животе овог и суседних села, бригадна предстража најавила је нову опасност - примећене су две непријатељске колоне из два супротна правца - Црвеног Брега и Мачкатице. Пета јужноморавска бригада је са Првим својим и Озренским батаљоном одмах заузела одговарајуће положаје на обронцима планине Чемерник - Цеврљанка - Дел - Сименково - Мејаниште, а са Другим батаљоном на Качарском вису. На тим положајима организована је одбрана. Ситуација на терену Црне Траве тада није била довољно позната. Из тог правца очекивао се скори повратак посебне патроле са којом је био и заменик команданта бригаде. Ако је залеђе безбедно, онда са познатим непријатељем из Црвеног Брега и Мачкатице неће бити проблема, без обзира на то што су борци имали

минималну количину муниције - размишљало се у Штабу бригаде. Одбрана је успешно организована и непријатељ је био задржан на одређеној линији. Он је минобацачима тукао главне положаје, али без успеха. Један борац је погинуо, а двојица су лакше рањена. У једном моменту из правца села Павличине чула се пушкомитраљеска ватра, а убрзо затим примећена је и колона из тога правца, али њено порекло и јачина нису били познати. Када се у бригади сазнало да је то био њен Трећи батаљон, који је 22. марта из Пусте Реке отишао за Црну Траву због муниције, настала је општа радост.

Врагила се и специјална патрола из Црне Траве и пренела вест о погибији великог броја људи и паљевине села у мартовској офанзиви.⁹⁸⁾ Исто тако сазнало се да је тога дана, у пратњи једне чете, са југа допутовао делегат Врховног штаба Светозар Вукмановић Темпо. Штаб бригаде је истовремено добио његово писмо у коме се инсистирало предузимање акције и организовање обезбеђења, а да командант и политички комесар бригаде, пошто одреде своје заменике, дођу до 20 часова у село Шакобарце на састанак.

На том састанку у краћим цртама Темпо је упознат са стањем у бригади и њеним акцијама. На његовом лицу оцртавало се и незадовољство као да је хтео рећи: „Није то довољно.“ Када саслуша комесарово излагање о слабој материјалној опремљености бригаде, а узгред и о смањеној количини муниције, Темпо је са наглашом срчбе рекао: „Мање говоранице, а више оружаних акција, па ће бригада имати и оружја и муниције и обуће.“ Окренуо се, затим, команданту бригаде и упитао: „Где све има и колике су непријатељске посаде у околини?“ Када је добио информацију, поново је рекао: „Оцените где и шта можете, па у акцију. Знајте да један оружани напад ваше бригаде, чак и без материјалне користи, вреди као неколико десетина конференција. У наставку излагања Темпо је

98) Током мартовске офанзиве, док је Бригада одсуствовала са завичајног подручја, бугарско-фашистичка војска је у селима Рупљу и Бајинацу убила 57 грађана, а у неравноправној борби погинула су 34 партизана међу којима шеф Енглеске војне мисије мајор Дејвис Мостон са још двојицом чланова (Ником и Шеином). „Хронологија НОБ-е 1941-1945,“ стр. 716.

рекао „Држите се тога... Грешка је што сте оставили терен када сте били најпотребнији" - мислио је на мартовску непријатељску офанзиву.

Командант и политкомесар бригаде Темпове речи схватили су као прекор, али и као велики подстрек за офанзивна борбена дејства. Из Темпове пратње четрдесетак бораца прикључило се Петој јужноморавској бригади са којима је био и Милорад Диманић који је тек тада преузео дужност начелника Штаба бригаде.

Упад у Љуберађу

Марговска офанзива непријатеља и страдање становништва у ширем рејону Црне Траве и Јужнице негативно су се одразили и на морал људи, па је међу становништвом требало политички деловати. С друге стране, ово подручје било је пасивно, а поменута пустошења непријатеља су га још више осиромашила. Због тога су политичке акције биле усмерене на јачање морала људи на терену, а неке на обезбеђење материјалних средстава пленом од непријатеља и конфискацијом добара на местима где су биле нагомилане веће количине намирница. У рејонима који су борцима ослободилачке војске били теже доступни налазило се више хране која је могла корисно да послужи јединицама и осиромашеном становништву. Љуберађа је била седиште непријатељског гарнизона и центар који је привлачио пажњу бораца. Преко извиђачке патроле "9" и повезивања са месним становништвом у Љуберађи, бригада је добила свежа обавештења за одлучивање о акцији.

На састанку Штаба бригаде који је одржан, 7. априла, у селу Добровишу одлучено је да се следећег дана упадне у Љуберађу. Планом акције предвиђено је: уништити телефонску линију (стубове, жицу, изолаторе) између Модре Стене и Бабушнице у дужини око 20 км, а пресецањем везе између Бабушнице и Пирота, Стрелца и Звонца изоловати Јужницу од других већих гарнизона

99) Извиђачку групу чинили су: Александар Живковић, Чедомир Радојевић, Бора Стефановић и Христа Јовановић.

коли би могли бити алармирани, затим спалити општинску архиву у Љуберађи и лишити окупаторску власт евиденције; запленили из магацина прехранбене намирнице које су неопходне за исхрану бораца и осиромашеног народа, а од власника приватних дућана откупити обућу и коже за обућу у продавницама; ухватити издајника и шпијуна Љубу Младеновића и казнити га за злочине које је починио у сарадњи са окупатором. Штаб бригаде је предвидео само блокаду, а не и напад на утврђење. При повлачењу из Љуберађе требало је минирати мост у Љуберађском ждрелу и привремено прекинути редовни саобраћај на путу Нирот - Власотинце. Експлозије су тада имале и пропагандни ефекат.

Изнад с. Лескивице, 8. априла, око 17 часова били су постројени борци Пете бригаде, а са њом и 52 сељака са секирама и 30 товарних коња. Одређене су групе за извршење појединих задатака. Наређено је да акција отпочне тачно у 23 часа. Знак за повлачење била је експлозија при рушењу моста и стене или пет светлећих пушчаних метака. Други батаљон бригаде упућен је према селу Стрелац у коме је била непријатељска посада, одакле је и требало очекивати интервенцију. Једна чета пошла је преко с. Врела да уништи ПТТ линије од Модре Стене до Љуберађе и да обезбеђује дејство бригаде са тог правца. Главнина бригаде била је у покрету преко Радињинца, Камбелевца и Горчинца-да заобилазно уђе у Љуберађу. Претходница бригаде ушла је у Љуберађу готово трчећим кораком, похватала, притом, изненађене стражаре и спречила их да о томе обавесте посаду у утврђењу.

Интендантска група отворила је магацин и узела веће количине шећера, пиринча, брашна и друго и натоварила на 30 коња. Група за уништење општинске архиве, са своје стране, извршила је задатак после чега је пред зградом општине букнуо пламен.

Командант непријатељског гарнизона у Љуберађи капетан Чолаков био је у великој дилеми шта да предузме. Веза са другим гарнизонима била је прекинута. Од мештана, које је слао да установе узроке пожара, нико се није враћао, а и месна стража затајила је. Било му је јасно да су је партизански борци задржали. Наредио је оно што је у том моменту једино и било могуће - да

Љуберача, у којој су партизанске јединице ири пуша улазиле у шоку НОР-а.

његови војници поседну утврђење, појачао осматрање јер је схватио да је свака интервенција безизгледна.

Вође група и патрола враћали су се и задовољно рапортирала о извршењу свог задатка. Довели су издајника Љубу Младеновића који је понизно молио за опроштај, али се није смела занемарити срба народа према издајнику и његовим делима у служби окупатора.

Група одређена за прикупљање обуће од приватних трговаца није успела да изврши предвиђени задатак. Свуда су им била затворена врата; било је отпора и неразумевања. И поред молби, убеђивања, а понегде и преко-ра набављено је само тридесетак пари опанака који су одмах, или касније, били плаћени. Међутим, било је и срдачних сусрета мештана и партизанских бораца - чак је једна старица плакала од радости када су јој партизани ушли у кућу. Љубила им је пушке и петокраке изгова-

рајући речи: „Слободо моја, слатка слободо, моја мучена децо.“

Кад су патроле повучене, са колоном натоварених коња-напуштена је Љуберађа, уз грмљавину експлозија што је био знак да је завршена акција и да се повлаче све јединице.

Враћајући се преко села Горчинац, патрола из обезбеђења бригаде ухватила је бугарског службеника који је ликвидиран због дрског понашања. Селима Лесковици, Добровишу, Радосину, Раковдолу, Црвеној Јабуци, Кални, Градској и Јабуковику раздeљен је део шећера заплeњеног у Љуберађи.

Након два дана, 11. априла, после акције у Љуберађи Светозар Вукмановић Темпо позвао је команданта и политичког комесара бригаде на састанак у Калну. Био је обавештен о акцији коју је Пета јужноморавска бригада извршила и о плену из Љуберађе. На све то Темпо је једноставно рекао: „Наставите тако!“ Политички комесар је, у најбољој намери хтео да истакне разлоге због чега је мало обуће набављено за велики број босих у бригади, што се Темпу учинило као комесаров захтев за новцем-да би могли плаћати обућу, па је из џепа извадио један наполеон и рекао: „Ево вам све што имам, ако вам нешто чини.“ У даљем разговору Темпо их је обавестио о значајном саветовању, ¹⁰⁰са представницима бугарских комуниста у Кални, о задацима у даљој сарадњи двају суседа и њихових комунистичких партија, о помоћи коју им је требало пружити, па је у доста оштром тону упутио политичком комесару критику речима: „Ви сте тврди у схватању сарадње са бугарским друговима. Давали сте отпор заједан пушкомитраљез за који вам је наређено да им предате. Таква себичност је готово равна неразумевању заједничке борбе. Ако Партија одлучи разоружаћете батаљон, па сво оружје предати бугарским партизанима.“

Сутрадан, 12. априла, чланови Окружног комитета тражили су да се одржи састанак штабне партијске ћелије Пете јужноморавске бригаде на коме ће и они присуствовати. Поред осталих питања организационе природе,

¹⁰⁰) С.Трнски- Неодавна, стр. 555. Издање 1962 - Софија; Записи о 7. бриг. Арх. Пирот, бр. 14013, стр. 11.

постављено је и питање „шкртости“ према бугарским партизанима о чему је Темпо претходног дана говорио. Очигледно је била притужба без много убедљивих доказа. Био је познат случај нећкања политичког комесара и команданта када је требало Трнском партизанском одреду из Лужничког батаљона предати два пушкомитраљеза, још септембра 1943. године, али је одлука Среског комитета ипак извршена.

Победа на Тумби

Између 7. и 10. априла 1944. године у с. Кални одржано је дводневно саветовање представника ЦК БРП (к), с једне, и представника ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа, са друге стране.¹⁰¹⁾ Тај значајан скуп обезбеђивало је око 50 бораца Трнског партизанског одреда и Команда места Калне.

По свему судећи обавештајна служба бугарског окупатора, на неки начин, сазнала је за ово саветовање комуниста суседних земаља и да га обезбеђују релагивно мале партизанске снаге. Војно-полицијски батаљон, као специјална јединица из Трна, под командом потпуковника Васиља Стојчева добио је задатак да изненадним нападом зароби или уништи учеснике саветовања и њихово обезбеђење. До Главановца фаш. стички батаљон се ноћу превезао камионима, а одатле, под заштитом мрака, кренуо је пешке за Калну из три правца: Прва чета-Главановци-Дашчани-кладенац-Сулин гроб са задатком да што пре заузме Тумбу као доминирајући положај изнад с. Калне. Друга чета преко Барноса, Каланском реком, подиђе центру села и махали у којој је одржано саветовање комуниста; а Трећа чета - преко села Стрезимироваца - с. Преслапа и Преслапског Кривога Дела заузме одговарајуће висове на супротној страни Калне и тиме осујети евентуално повлачење партизана у том правцу. Такав распоред непријатељ је припремио имајући у виду

101) Бугарски представници на саветовању били су: Влада Тричков, Бојан Балгаранов, Јорланка Николова, Георгије Чанков и Славча Трнски „Неодавно,” стр. 555, издање 1962, Софија.

стање како је било за време саветовања и могло би се рећи да је доста објективно проценио правце којим би се борпи могли повући из Калне. Ослањајући се на претходна обавештења, непријатељ није рачунао на јаче партизанске снаге у селу, а још мање да ће тамо наћи Пету јужноморавску бригаду која је у међувремену стигла у село.

Међутим, 11. априла, учесници саветовања и део њиховог обезбеђења већ су били напустили Калну, а наредног дана увече Пета јужноморавска бригада стигла је и заноћила у Кални из које је имала велики број бораца.

Безбедност је била појачана, нарочито према југословенско-бугарској државној граници. Команда места и сеоска стража, са своје стране, а бригада посебно упућивала је осматраче, патроле и предстраже. Први су имали задатак да открију евентуалне покрете непријатеља и алармирају о предстојећој опасности, а други да га дочекају и успоре његов покрет са циљем да село и бригада не доживе изненађење. У Кални је сваки долазак партизана поздрављен, овога пута посебно јер је Пета Јужноморавска бригада била радо виђена после одсуства од два месеца, па су борци и њихови домаћини имали о чему да разговарају. Борци су причали о борбама, напорним маршевима, лепим доживљајима и новостеченим искуствима, а домаћини о њиховом доприносу у мартовској непријатељској офанзиви када је, 18. марта, наишла бутарско-фашистичка војска из правца Раков Дола и у Кални почела да пали куће. Тада је 80 сељака дограбило оружје и бранило село.¹⁰² Нико тада није претпостављао да ће и наредног дана бити борбе са непријатељем.

У раним јутарњим часовима, 13. априла, покрете непријатеља са правца Дашчаног кладенца открила је сеоска предстража која је била истурена најближе граници. Сељаци су, трчећи ка селу, на уговорени начин алармирали о опасности. Предстража бригаде која је била на Сулин гробу, отворила је ватру на непријатеља и повлачила се према главнини. Било је то у свитање, по тмурном и магловитом времену. Уследио је одмах, затим, и знак за узбуну у бригади. Одлучено је да се брзо

102) „Тако се борила Црна Трава,” група аутора, стр. 335; У тој борби погинули су Спаса Благојевић и Воја Савић из с. Калне.

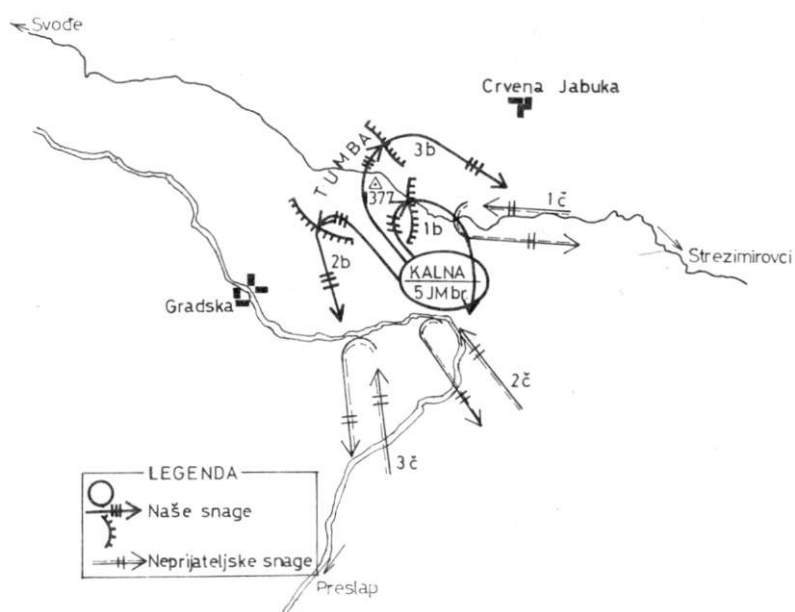
поседне Тумба, организује одбрана и у повољном моменту изврши против-напад. Колона бригаде је форсираним маршем журила ка вису. Сеоска омладина и маса људи напуштали су домове и ишли са бригадом. Захваљујући доброј кондицији бораца, успон је савладан и бригада је у најкраћем року стигла на Тумбу.

„Пушкомиграљесци напред“ - непрекидно је, колоном, преношено наређење команданта Првог батаљона који је био на челу бригаде. Када је челом колоне Пета јужноморавска бригада избила на највиши врх Тумбе, истовремено је, са супротне стране, пристизала колона бутарске јединице. У том моменгу одлучивале су секунде. Неколико партизанских пушкомитраљеза Пете јужноморавске бригаде први су се дочепали, већ ураслих ровова које је бивша југословенска војска изградила 1941. године. Дејствовали су на непријатеља који је устрељачком строју био у непосредној близини. Брзо су пристигли и остали делови Трећег батаљона Пете јужноморавске бригаде. Пристизале су и друге јединице. Одлучено је да се крене у јуриш док се непријатељ још није средио. Одлука је брзо пренета на Први и Трећи батаљон. Знак бригадног трубача за јуриш прихватили су и трубачи батаљона. Трубе су пиштале, стрељачки строј се подигао и уз громогласно „ура“ и старешине и борци сручили су се на непријатеља. То је унело забуну и колебање у непријатељске редове, па је одмах, затим, настало бежање. У првом налету заробљена су два непријатељска војника и један подофицир. И, захваљујући њима, Штаб бригаде је дознао да пред собом има батаљон војне полиције (Прва етапна дружина). Подофицир је дао податке о распореду батаљона по четема. Откривена је намера непријатеља, па је све то на Штаб бригаде охрабрујуће деловало. Искуства су упозоравала да, када непријатељ буде разбијен и окрене леђа не треба му дати да се среди, већ га енергично гонити. Тај војно-полицијски батаљон био је познат из ранијих борби и без обзира на његову специјалну обученост за борбу противу партизана, он никада није успео да испољи нарочиту храброст и вештину - - увек је трпео поразе.

Када је Прва непријатељска чета на Тумби потучена, њихова Друга чета тек је подишла селу и стигла до Каланске школе. Трећи батаљон наставио је гоњење прво

БОРБА НА ТИЈМБИ

(13.IV. 19AA. ОП 5°— 11°)

потучене јединице, преко Сулин гроба, а Први батаљон окренуо је према селу и из покрета, у јуришу, дезорганизовао Другу непријатељску чету код школе, па је и она морала да напусти бојиште и да се у панично бекство. Бежећи пред партизанима, непријатељски војници бацали су ранчеве и шињеле и спасавали се.

Други батаљон, као резерва Пете јужноморавске бригаде, са Тумбе упутио је једну чету да запоседне и брани косу Попова глава и Јасен како би спречио да непријатељска Трећа чета пређе реку. Од Тончине махале једна десетина бораца осула је ватру по непријатељу

који се спуштао према реци. То је учинила и друга десетина-тукући непријатеља који је био код Диминог моста. У таквој ситуацији и ова непријатељска чета морала се повлачити, али јој је било лакше но осталим четама које су биле потпуно разбијене.

За масовно учешће омладине и других оружју дораслих људи, у борби противу бугарских окупаторских снага које су нападе Калну, за показану храброст, за будност и помоћ коју су пружили бригади-Штаб бригаде похвалио је становнике Калне.

Већ наредног дана командант Првог етапног војно-полицијског батаљона, радиограмом, обавестио је начелника Прве дивизијске области следеће:

„Према обавештењу Славчетова чета је била у с. Кални. У свануће 13. о.м. са батаљоном блокирао сам поменуто село. Захваљујући густој магли у реону Тумбе батаљон је наишао најаког непријатеља, укопаног и добро снабдевоног са пушкомитраљезима и минобацачима. Приликом жестоког сукоба и у магли 40-50 српских и бугарских партизана је убијено. Према обавештењима сукоб је био са Славчетовом и Бркином четом.

Батаљон се је организовано повукао из Калне и прикупио у Трн. Има убијених један кандидат за подофицира и један редов, рањени један питомац и шест редова, несталих 15 за које верујемо да су залутали кроз шуму и да ће се вратити.“ (↔)

Како се из телеграма види, чак и после жестоке борбе потпуковник Стојчев није сазнао са киме је водио борбу, али је, на одређени начин признао да је био изненађен, да је имао јаког противника, да се нада повратку војника које је изгубио на Тумби, све у циљу да оправда пораз.

Међутим, то што се у међувремену наша Пета јужноморавска бригада у Кални, што је непријатељ благовремено откривен и што је био спорији у заузимању положаја, што се преко заробљеника сазнало које су снаге непријатеља и који су његови нападни правци, то је била

103) Телеграм п.пук. Стојчева-команданта батаљона, начелнику Прве дивизијске области од 14.4.1944. год. (Ксерокс код аутора).

предност коју су искористили Оорци ослободилачке војске. Те предности бригада је до краја искористила.

За непуних шест сати колико је трајала наведена борба постигнути су значајни успеси како у погледу даље афирмације ослободилачке борбе тако и у погледу стварања све веће несигурности у непријатељским редовима. У Оперативном дневнику бригаде записано је: „Убијено је 21 и заробљено 12 непријатељских војника, а заплешен је један митраљез, 39 пушака, 30 ђебади и разног другог материјала.“¹⁰⁴⁾

Следеће ноћи сеоска стража у Градској је ухватила и разоружала једног бугарског војника, залуталог и избежумљеног, после пораза његове јединице на Тумби. Партизани су га довели у Штаб Пете бригаде која се тада налазила у селу Раков Дол. Срећна околност била је да су жене у овом непријатељском војнику препознале паликућу и пљачкаша у мартовској офанзиви пре непуних месец дана како би добио заслужену казну. ад

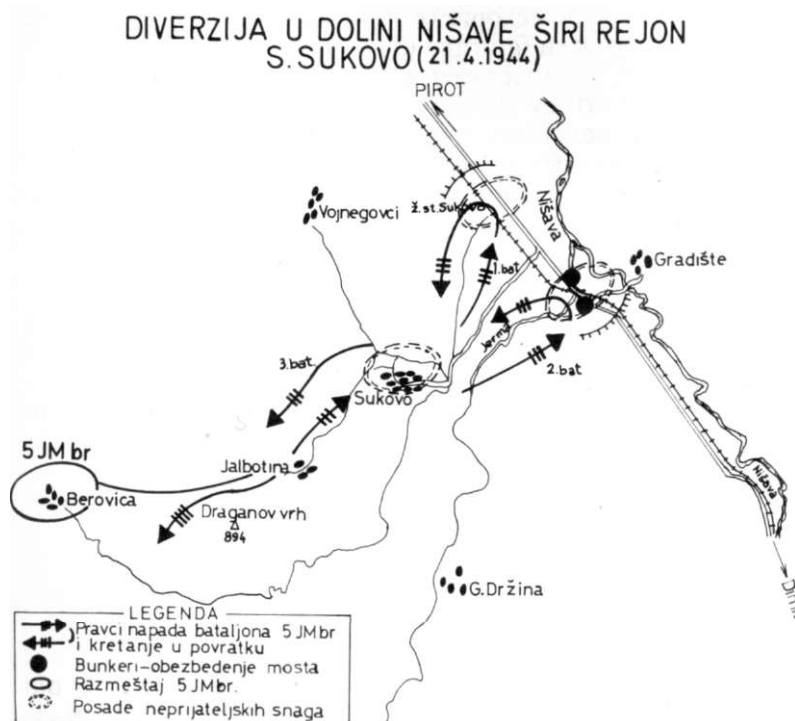
Диверзија у долини Нишаве

Шири рејон Црне Траве и већи део Лужнице, још од 1943. године, чинили су слободну територију на којој су поред војних јединица деловали и многи НООи друштвено-политичке организације са солидном кадровском базом. Марта 1944. године формиран је Окружни комитет КПЈ за Пирот који одмах преузима организовање партијско-политичке делатности у нишавском и царибродском срезу, односно преузима одговорност за рад на овом подручју од Окружног комитета Врање.

У спровођењу програма и платформе КПЈ Окружни комитет је партијско-политичку активност са црнотравско-лужничког подручја пренео на Бабичко и Запаље, односно Понишавље са Пиротом и Царибродом (сада Димитровград) као већим центрима. У име Зкружног ко-

104) Од партизана погинули су: Божидар Гајић из с. Дарковца и Власта Стефановић из с. Црвене Јабуре, а тројица су рањена међу којима Добривоје Цветановић-Ђира из с. Гара (Заплање), Жика Стојановић из с. Рупља, а име трећег није утврђено.

105) Ђ. Златковић „Зла времена,“ стр. 363.

митета Предраг Бошковић Павле је ослонцем на активисте у Понишављу инсистирао да се у том крају организује војно-политичка активност.

Да би се обезбедила стална и успешна борбена дејства у Понишављу и очувала нераскидива веза с народом, формиран је Пиротски партизански одред чији је командант био Зарија Благојевић, политички комесар Живадин Илић Рајко, заменик команданта Лазар Китановић и заменик политкомесара Предраг Илић Цуца. били су то прекаљени борци и добри познаваоци терена.¹⁰⁶⁾

106) Зборник 1/20, док. 144.

С друге стране, нишавски комуникацијски правац (цеста и железничка пруга за Софију) због стратешког значаја непрекидно је био у плану јединица НОВ овога подручја, па и јединица Пете јужноморавске бригаде, за нападе и рушења. Оружане акције на толико значајну магистралу имале су, између осталог, и политичко-пропагандни значај.

Железничка станица у Белом Пољу, мост на реци Јерми, железничка пруга Пирот - Софија и пруга индустријског колосека Суково - рудник каменог угља „Јерма“, као и општина у селу Суково увек пре извршења напада били су под интензивним извиђањем. То је углавном било поверено групи бораца којом је руководио политкомесар Пиротског партизанског одреда Живадин Илић који је најбоље познавао терен и људе овога краја. Пошто су прикупљени основни подаци о саставу, локацији и ватреној моћи војно-полицијских посада, извршене су припреме за ноћни препад-једновремено на три објекта. Припреме су почеле у селу Валниш, а бригада је у акцију кренула два дана касније из села Беровице. Под заштитом ноћи изведен је изненадни напад што је било од пресудног значаја за успех. Батаљони су, према оперативном плану, имали следеће задатке:

- Први батаљон да ликвидира бугарску војну посаду на железничкој станици у Белом Пољу, а затим заузме саобраћајни чвор, на њему уништи све што може користити непријатељу, а истовремено обезбеди бригаду од правца Пирота, улаћеног 15 кш:

- Други је, пак, имао задатак да мањим снагама ликвидира обезбеђење непријатеља на мосту преко реке Јерме, минира и сруши железнички мост, а већим снагама обезбеди бригаду од правца Цариброда (Димитровграда);

- Трећи батаљон да ликвидира полицијску станицу у Сукову, спали општинску архиву, поруши железничку станицу, њена постројења и индустријску пругу узаног колосека Суково - рудник „Јерма.“

Пета јужноморавска бригада из села Беровице усиљеним маршем кренула је на извршење задатака уз све мере предострожности да не би била откривена. Под заштитом мрака сваки батаљон је требало да приђе предвиђеном објекту на блиско одстојање и ту сачека знак за

Спомен *пЈоча* - признање Седмој бригади за допринос у ослобођењу.

почетак општег напада. Пуцањ са првог објекта био је уједно уговорени сигнал за општи јуриш.

Испред Првог батаљона ишла јетројка коју је водио Живадин Илић „Рајко,” политички комесар Пиротског партизанског одреда са задатком да ликвидира стражара на железничкој станици у Белом Пољу, а затим и војну посаду. Батаљон се привукао поред пруге узаног колосека, а паглолаје на неколико стотина метара испред станице срела железничара с упаљеним фењером. Пошто није успео да побегне, наређено му је да угаси фењер и остане тамо где се затекао. На тридесетак метара испред објекта стражар је приметио тројку и викнуо: „Стој!” На бугарском језику патрола је „објашњавала” да су сељаци из околине и да журе на воз. Стражар је поверовао и када су му се борци приближили није стигао ни да реагује а већ је био ликвидира заједно са разводником страже који је, чувши жагор, изашао из стражаре. Патрола је упала у стражару и оштрим гласом командовала: „Не мрдај!” и стражари сањиви остали су на својим местима. Убрзо

затим, пристигли су и главни делови батаљона који су на тај начин пребродили прву препреку.¹⁰⁷⁾

Други батаљон је предводио заменик политкомесара Пиротског одреда Предраг Илић Џуца и најпогоднијим прилазима довео га у непосредну близину моста на Јерми и бункера од тврдог материјала. Прва чета овог батаљона имала је задатак да уништи обезбеђење и поруши мост, док су Друга и Трећа обезбеђивале главнину бригаде са правца Цариброда. Под заштитом Прве чете групе бомбаша - у саставу: Градимир Димић, командир Прве чете, комесар чете Аца Видановић, Иво Војиновић, Светозар Златановић, Витомир Видановић и Радисав Живковић - успело је да енергичним препадом, освоје бункер и ликвидирају обезбеђење. Одмах затим минери Милорад Милош Диманић, начелник штаба бригаде и Радослав Митровић, заменик команданта са групом бораца минирали су мост на реци Јерми. У жеку највећег ангажовања свих група да освоје мост, из Цариброда је наишла локомотива. Њу су, по наређењу, пропустили бомбаша и минери. Док је локомотива прелазила преко моста бугарска посада је искористила тај тренутак, војници су поскакали у корито реке и побегли. Ухваћен је самоједан непријатељски војник.¹⁰⁸⁾

Док је Трећи батаљон подилазио Сукову, узнемире-ни сеоски пси открили су покрете партизанских бораца - што је упозорило полицију и она је благовремено умакла, а да није испалила ниједан метак. Све групе извршавале су постављене задатке: пругу узаног колосека Суково-Звонце минирала је група коју је водио Милан Миладиновић „шћо," минирање мост, скретнице и све што је било предвиђено за рушење, спаљена је општинска архива, по зидовима су исписане паролe, интендантске групе бавиле су се прикупљањем хране, а затим су политички комесари чета организовали разговоре са народом. Пошто је прикупљен плен и са заробљеницима и железничким особљем извршена евакуација у правцу повлачења, локомотива је, без машиновође, усмерена на минирани мост.

107) Мемоарска казивања Живадина Илића и Љубомира Динчића. текст код аутора.

108) Мемоарска казивања бораца, Секције 7. бриг. у Нишу.

Када је букнуо пожар, истовремено у Белом Пољу и Сукову, изгледало је да цела нишавска котлина гори. Композиција од 25 вагона и станични магацин већ су у велико горели, када је дат сигнал за паљење мина и повлачење бригаде. Прво се огласила снажна експлозија на мосту (који је био само оштећен), затим једна за другом још 24 експлозије од којих се земља тресла. Становништво Пирота и Понишавља било је на ногама и уместо уобичајеног страха, у сличним ситуацијама, било је узбуђено и поносно на своју војску. Непријатељска експедиција пошла је да интервенише али- било је касно, пожар је учинио своје, а колона храбрих бораца већ је била на домаку Влашких планина.

По сванућу, 22. априла 1944, окупатор је могао само да установи потпун успех бораца ослободилачке војске. Одмах је ангажовао техничку службу да би што пре успоставио редован саобраћај-што је за њега било од виталног значаја. Требало је склонити заглављену локомотиву са оштећеног моста, открити преостале мине и отпремити лешевепогинулих војника. Саслушани су многи сељаци који су изјавама могли да пруже помоћ у састављању записника, да би на крају свега казнена експедиција кренула по селима да пали, пљачка и убија мирне становнике.

На Влашкој планини сумирани су резултати акције која је извршена протекле ноћи. Службено особље са железничке станице било је поведено, не ради тога да би се према њему предузеле санкције што служи окупатору и фашизму, већ да им се укаже на штетност такве службе. Политички комесар бригаде је са њима разговарао о циљевима НОБ-е, неделима фашиста и окупатора, као и о потреби да се ослободилачкој борби придруже сви они који су до сада били заведени или из било којих разлога остали у служби окупатора. Железничари су пажљиво слушали и на крају сви изразили жељу да се врате својим кућама. За разговор са заробљеним војницима није било времена, па су поведени на слободну територију.

Штабови батаљона пријавили су плен који се састојао од два пушкомитраљеза, 24 пушака, 126 бомби, 13.000 метака, два револвера, једног радио-пријемника, четири телефона, 200 кг динамита, 220.000 лева, две пи-

саће машине и другог материјала. Установљено је да је у краткотрајној борби погинуло шест, а заробљено осам непријатељских војника.^{109>}

Вишак оружја бригаде послат је Месном НО одбору села Студене уз напомену да са њиме наоружа сеоску стражу и поједини активисти.^{110>}

О догађајима у Сукову непријатељ је својом депешом бр. 20, од 25. априла 1944. године, из Пирота известио вишу команду у Софији^{111>} у којој је дао приближно исте податке који се садрже и у Оперативном дневнику бригаде, осим када се говори о броју погинулих. У њиховом радиограму стоји да су на железничкој станици погинула три војника, а два код моста, што се може сматрати тачним како је записано у Оперативном дневнику бригаде када се има у виду да је један њихов војник убијен касније у покушају бекства.

Борба на Рњосу - код села Кијевца

Док су у Белом Пољу и Сукову још одјекивале експлозије, бугарско-фашистичке јединице су се у Пироту припремале за интервенцију. Тек после сванућа, 22. априла 1944, упућена је специјална чета за борбу против јединица ослободилачке војске а за њом и здружена чета састављена од најбољих вођа четири чете Нишавског окупационог багаљона (3/25.п.п.).^{112>} &ша су стигли први војници у Бело Поље, железничка станица била је пуста

109) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5. Оперативни дневник 7. бриг. Види се из писма 7. бриг. председнику МНОО села Студене које се чува у Пиротском музеју.

110) Види се из писма Штаба Седме бригаде председнику МНОО села Студене које се чува у пиротском музеју.

111) Депеша бугарске команде о акцијама партизана на Суково и код села Кијевца објављена у Мосту, часопису за бугарску народност у Југославији, бр. 28 од 1973. године. Ксерокс код аутора.

112) Овом здруженом јединицом командовао је капетан Димитар Иванов за чије име су, касније, везани многи злочини у Лужници. Остали командир чета и вођа који су се у злочинима истицали у тој здруженој бугарско-фашистичкој јединици били су п. поручници Марин Димитров Василев, Кирил Костов Иванов, Борислав Николов Маринов, Стојан Јорданов Донов, Серафим Митов Пилиски и Радко Миланов Манчев-„Ксерокс“ учесника и жртава бугарских јединица код аутора.

- није било ни железничара ни путника, ни војника који су је обезбеђивали. Скретнице су биле порушене, а од композиције остао је само скелет, док су се од бившег магацина виделе једино зидине и гараж. После краћег задржавања бугарска окупаторска војска пошла је правцем Суково - Јалботине - Беровице - Камник, а следећег дана рано ујутру преко села Церевог Дела за Кијевац- прво лужничко село на њиховом путу.

Када је непријатељска колона била на домаку Церев Дела партизанска предстража са Рњоса открила је њихов правац кретања. Дат је уговорени сигнал патроли која је била у подножју, па је курир трчећим кораком стигао да обавести Штаб бригаде у селу Валнишу. Вест о непријатељу стигла је у моменту када је Штаб бригаде имао састанак са штабовима батаљона и командама чета. Ова случајност допринела је да Штаб упозна потчињене са новонасталом ситуацијом, да се одлука донесе и на задатак хитно крене. Свима је тада било јасно да ће предност имати оне војне јединице које успеју да овладају положајима на Рњосу. Одмазду над лужничким селима требало је спречити.

Једногласна одлука Штаба Петејужноморавске бригаде била је кратка: „По батаљонским колонама што пре избити на Рњос, а терор и пљачка над народом мора се спречити. Истовремено је наглашено да ће се успут, на положајима, добити прецизнији подаци.“¹¹³⁾

Батаљони су брзо постројени и са старешинама на челу кренули трчећим кораком. Требало је пре бугарских војника стићи на Рњос. Од тога је умногоме зависио и исход борбе. Први батаљон је добио трку с временом и први се појавио на доминантном врху. За њим су пристигли и друга два батаљона, после чега је уследио борбени распоред батаљона који је био сачињен још у току усиљеног марша.

Први батаљон био је предвиђен за резерву, и у плану да касније, у евентуално измењеној ситуацији, добије нове задатке.

Трећи батаљон имао је да напада у захвату косе која се спуштала управо на село Кијевац у коме су се већ

113) Ђ. Златковић - „Зла времена,“ стр. 365-371.

дизали стубови црног дима и најављивали присуство бугарских паликућа. Требало је предузети све да би се то спречило.

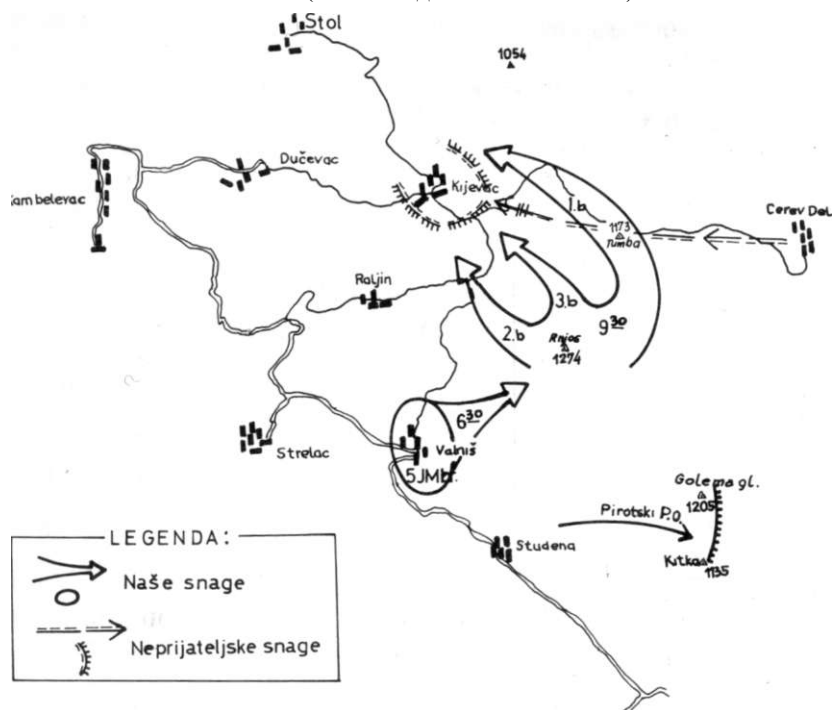
Други батаљон запосео је положаје најужним падинама Рњоса и нападао правцем Раскрсје-Униште-к. 945-Кијевац.

Пиротски партизански одред у то време постављен је на положај између села Пресеке и Кусе Вране како би обезбедио положај Петој јужноморавској бригади од евентуалне опасности из тог правца. У руководство одреда, његове борце и њихове борбене квалитете Штаб бригаде имао је пуно поверење. Штаб одреда посебно се истицао и као организатор - домаћин на својој територији. Обавештени су чланови НОО и други активисти НОП-а у селу Студена о насталој ситуацији, у којој се бригада налазила код Кијевца, па је Богољуб Павловић, одборник, дошао у Штаб бригаде и том приликом изјавио: „У име Месног НО одбора села Студене стављам се на ваше располагање." Након извесног времена из његовог села ка положајима бригаде кретала се колона људи и жена носећи торбе и корпе са храном. У јеку жестоке борбе храна се није могла делити гладним борцима на положајима, па су људи и жене чучали скривајући се поред жбуња и камења и посматрали, из непосредне близине, ток борбе излажући се непосредној опасности јер су им изнад глава фијукали куршуми. Сељаци и сељанке имали су прилике да гледају како болничарке превијају рањенике, прилазили им и честитали ране. Скоро цео Месни НО одбор Студене понудио се да прихвати и збрине рањене партизане.

Када су Други и Трећи батаљон Пете јужноморавске бригаде кренули у напад према селу, Штабу бригаде било је јасно да је покрет батаљона морало да примети непријатељско обезбеђење. За то време Први батаљон остао је у резерви. У планираном нападу готово најтежи правдејства припао јечети Стојана Миладиновића, док је у издавању заповести командир Миладиновић, између осталог, рекао: „Другови, село морамо спасити, победити или погинути, то је наш задатак..." И кренуо је на челу своје чете, али чим се појавио на видiku непријатељског обезбеђења заштектао је непријатељски митраљез и смртно погодио Стојана. Последње његове речи биле

BOBBA KOO 5.K1JEYCA-MA PMjOЗЦ

(23.1Y.19Д4.00 9*°- 21°°)

су: „Продужите другови!“ На непријатељски тешки ми-траљез на ћувику „Величков камик“ изнад села, сконцен-трисана је ватра Стојанове чете.

На левом крилу јуришали су борци Другог батаљо-на са командантом Петронијем Велиčkовићем. Као и увек Петроније није узмицао. Никада он није говорио: „На-пред другови,“ већ само: „За мном, другови!“ Настао је крвави окршај. Борци су нападали, а непријатељ, иначе, добро наоружан, издржао је први налет. Кад су почеле бомбе да експлодирају тада се фронт почео померати час напред, час назад. Терен није дозвољавао да се - на уском и непогодном положају -појачају снаге,због чегаје Први

батаљон добио задатак да изврши маневар, па је упућен да заобилазно од правца Тумба - Рид избије на Марков вис и с леђа нападне непријатеља. Међутим, када је први батаљон већ стигао на одређени положај, навукла се густа магла која је озбиљно ометала контролу терена. Уз то је неко од бораца неодговорно пронео вест да се, тобож, у позадини појавила нова колона бугарских војника. Не проверавајући гласине, Штаб батаљона наредио је повлачење на првобитне положаје. Последице заблуде нису се могле брзо отклонити, јер се курирска веза између Штаба бригаде и Штаба батаљона обављала заобилазним путем, веома споро.¹¹⁴⁾

У поподневним часовима, на левом крилу бригаде, непријатељ је организовао снажан противнапад. Његови војници били су пуштени да приђу што ближе, а затим је на њих отворена снажна пешадијска ватра. На једној њиви пало је десетак непријатељских војника међу којима и њихов командир Марин Василев. Четворица су у знаку предаје подигли руке увис. То је управо упозоравало да је наступио моменат за жесток јуриш, што је и учињено. Међутим, код места Просија, због изненадног дејства непријатељске запречне ватре, даљи напад био је заустављен. Том приликом погинула су тројица бораца и више их је рањено-међу којима и командант Другог батаљона Петроније Величковић. Болничарке Цунка и Ружаулагале су максимум напора да извуку и превију рањеног команданта и неколико бораца Другог и Трећег батаљона.

У предвечерњим часовима непријатељу јестигла помоћ од око 60 полицајаца из Бабушнице. Иако нису били у стању да битније утичу на ситуацију, прилично су охрабрили деморалисане војнике да се на положају одрже. Када су полицајци пристигли, још нису ни ступили у дејство, а један од њих већ је био погођен, а затим још један. Три њихова војника на једном брдашцу подигла су белу заставу у знак предаје. Али, како се у Штабу бригаде рачунало да бугарски војници знају бити лукави, није предузета пуна опрезност, па је неколико бораца лаковерно поверовало да бугарски војници желе предају. Стојанча Радојловић и Војислав Миладиновић су прво покушали

114) А VII, к.1070, рег. бр. 1-9/5; Записи о Седмој бригади, Архив Пирот, бр. 14013, стр. 16.

да се из заклона споразумеју са Бугарима, а затим су устали и преко једне пољане кренули да прихвате оне који наводно желе да се предају. У истом моменту војници са белом заставом нестали су, а други из њихових редова отворили плотунску палбу од које је Радојловић пао теже рањен.

Кад је пао мрак, а због недостатка муниције, бригада се повукла у село Студену, не знајући да је и непријатељ био у оскудици са муницијом, жељно очекујући мрак како би се неопажено одлепио и повукао у Бабушницу. О тој борби у радиограму № 2292, од 25. априла 1944. године, Државна сигурност из Пирота констатује:¹¹⁵⁾

„... три чете Нишавског батаљона пошле су у потезу за партизанима и 23. т.м. дошле у сукоб између Кијевца и Сиње Главе који је почео у 11 часова и трајао до 20,30 часа. Партизана је било око 1.200. Полиција из Бабушнице учествовала је на нашој страни. Наши губици: један полицајац тешко и један лакше рањени, а од војске око 14 војника рањених од којих двојица тешко, а 10 војника и један потпоручник погинули, према првим подацима... коначних информација нема...”

Очигледно је да непријатељ није имао поузданих података о јачини партизанских снага, што потврђује у процени снага за сукоб вођен, 21. априла, у рејону Сукова где се говори о цифри од 400 бораца и за други случај, од 23. априла, када је борба вођена на Рњосу непријатељ је рачунао да је било ангажовано око 1.200 бораца, не знајући да се ради о истим снагама у оба случаја.

Непријатељска јединица после повлачења преноћила је у Бабушници, а сутрадан поново дошла у село Кијевац ради извлачења погинулих са положаја. Том приликом биле су стрељане четири жене. У Бабушници зауставили су камионе натоварене лешевима погинулих војника, сакупили масу грађана да се заједнички опросте од погинулих. У име младих бугарских официра говорник је био потпоручник Калинков. У говору истицао је

115) Ксерокс радиограма и списка погинулих и рањених непријатељских војника из састава Трећег батаљона 25 п. пука у личној архиви аутора.

„ослободилачку“ улогу бугарске војске, напоре и страдање њихових војника и тражио подршку људи из тога краја да се „бандитизам“ уништи и заведе ред какав одговара „великобугарском царству.“ На крају кратког говора рекао је: „борили су се на својој земљи и погинули су за свој народ који је годинама робовао, али ми ћемо их осветити.“¹¹⁶⁾

Када су стигли камиони са лешевима бугарских војника у Пироту је, у кругу болнице, такође, била насилно окупљена маса грађана. Од погинулих опростио се командант Трећег батаљона 25. пука п. пуковник Филип Тутуманов.

У Оперативном дневнику Седме српске бригаде за догађаје, од 23. априла 1944.; поред осталог, записано је да су у борби на Рњосу убијена или рањена 83 непријатељска војника и старешине.¹¹⁷⁾

Најновија истраживања архивског материјала 25. бугарског пешадијског пука показују да је из његовог Трећег батаљона у борби на Рњосу погинуо један официр и девет подофицира и војника, а 25 је било рањено. Међутим, за Специјалну чету и 60 полицајаца, који су садејствовали Трећем батаљону, нема поузданих података о броју жртава.

Према томе, број жртава који се наводи у Оперативном дневнику Седме српске бригаде, по свему судећи није реалан. Чак и подаци о заплећеном оружју (један пушкомитраљез, 10 пушака, један аутомат и читава опрема једног официра, указују да су вероватнији подаци о броју непријатељских жртава наведених у извештају 25. бугарског пешадијског пука.

Пета јужноморавска бригада у тој борби имала је осам погинулих¹¹⁸⁾ и 12 рањених од којих су тројица касније подлегла ранама.

116) Казивања најстаријих мештана Бабушнице.

117) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5. Операт.дневн. 7. бриг.

118) Погинули су: Никола Аризановић из Преслапа, Милорад Глишић са Власине, Братислав Ђорђевић из с. Рупља, Стојан Стојковић из с. Црвене Јабуре, Живојин Војиновић из с. Јабуковика, Стојан Миладиновић из Пирота, Миодраг Миловановић из Црне Траве и Јоца Љубисављевић из с. Дарковца. У току истраживања архиве и на основу мемоарских казивања- установљено је да су од рана, касније, подлегли Стојанча Радојловић из Црне Траве и Добривоје Јанковић

О наведеним акцијама Пете јужноморавске бригаде у рејону Сукова, 21/22. априла, и борбе код Кијевца, 23. априла, као и исходима и резултатима у оба догађаја ОК КПЈ за пиротски округ извештајем, од 26. априла 1944. године, обавестио је ПК КПС и Главни штаб НОВ и ПО за Србију.^{119>}

Кадровске промене и припреме за нове акције

После предузетих акција и жестоких борби (у Љубе-рађи, на Тумби, Сукову и Рњосу) Петој јужноморавској бригади било је нужно да се организационо среди и попуни јединице и командни кадар, јер су у претходним борбама избачени из строја два команданта батаљона и неколико командира чета. Поред тога, извршен број кадрова био је упућен у партизанске одреде: Пиротски - који је при формирању имао 40, Бабички и Црнотравски који су бројали по 60 бораца. Формиране су нове или бројно ојачане постојеће команде места у чијим саставима је било по 30 до 50 бораца.¹²⁰⁾ Између осталог, оне су браниле своју територију, а по потреби изводиле и оружане акције или обезбеђивале караване који су преносили жито из Лужнице, Понишавља или Пусте Реке за попаљена и тешко осиромашена села Црне Траве и околине.

Тих дана, у селу Јабуковику прихватани су савезнички транспорти са муницијом и другом опремом од којих се и бригада делом снабдевала.

из с. Црвене Јабуре, а Светозар Момчиловић из Црне Траве погинуо је приликом страдања партизанске болнице у Дарковцу. Тиме се број жртава повећао на 11. Рањени су: Светозар Здравковић, Милосав Стоичић, Братислав Цветковић, Петроније Величковић из Другог батаљона, Милутин Коцић, Стојанча Радојловић, Светомир Момчиловић, Денча Савић, Миодраг Недељковић и Јован Здравковић из Трећег батаљона и Добривоје Јанковић из Првог батаљона који су преко с. Сгудене транспортовани у болницу у Дарковцима. Подаци о једном рањенику нису утврђени. Опер. днев. 7. бриг. А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5.

119) Зборник 1/20, док. 144, Хронолог. НОБ 41^*5, стр. 744, Записи о 7. бриг. Арх. I, Пирот, Бр. 14013, стр. 15.

120) Зборник 1/20, док. 144.

Окружни комитет КП пиротског округа ангажовао је све друштвено-политичке органе и организације НОП-а за мобилизацију што већег броја добровољаца у оружане јединице. Члановима Комунистичке партије и СКОЈ-а, омладини и другим активистима на терену објашњена је потреба да се одазову позиву за поуну војних јединица. Њихов одзив био је масован и добро организован, а то је утицало да се и остали грађани добровољнојављају у бригаду.¹²¹»Из операцијског дневника Пете јужноморавске бригаде види се да је у њен састав, само 7. маја, примљено 200 нових бораца из црнотравских села који су у Добровишу, по већ устаљеној пракси, положили заклетву. Захваљујући помоћи коју смо тада добијали од савезника сви новодошли борци били су наоружани.

Поред лаког пешадијског наоружања Пета јужноморавска бригада добила је два минобацача 82 шгп, па је у селу Стрелац, 6. маја,¹²² формирана минобацачка чета од два одељења. За њеног командира постављен је Братислав Сефановић, а за политичког комесара Мила Златановић. За транспортовање минобацача и њихове муниције мобилисани су коњи из села Стрелца и Масуровца. Први минобацачи нису имали нишанске справе и поред многих инсистирања да их савезници испоруче увек се остало само на обећањима. Па ипак, командиру Стефановићу и његовим нишанцијама биле су потребне само три макете и добар осматрач, па да индиректним нишањем трећа граната погоди жељени циљ.

Окружни комитет КП за пиротски округ сматрао је да треба извршити промене у саставу Штаба Пете јужноморавске бригаде, што се види из извештаја од 26. априла упућеног ПК КП Србије¹²³ где, поред осталог, пише: "...носимо се мишљу да преуредимо штаб V бригаде..." У наредном извештају од 8. маја ОК КПЈ - Пирот пише ПК КП Србије следеће: „Најзад смо морали да преуредимо штаб бригаде." За команданта је одређен Ђура

121) Писмо ОК Пирот Покрајинском комитету за Србију, Архив ЦК СК Србије - ПКС, к. 5, д. 555; Оперативни дневник 7 бриг. А VII к. 1070, рег. бр. 1-10/5.

122) Записи о 7 бриг. Архив Пирот, бр. 14013, стр. 18.

123) Зборник 1/20, док. 144.

Цекић, члан ОК, за политичког комесара Ђура Златковић досадашњи командант бригаде, а за заменика политкомесара Бора Анђелиновић који је и кооптиран за члана ОК.¹²⁴⁾ „Скидање са функције“ дотадашњег политичког комесара бригаде Динка Деноског је проузроковало и друга померања у штабу.

У међувремену пристизале су информације о концентрацији непријатељских снага у Свођу, Грделици, Предејану, Црвеном брегу, Владичином Хану, Сурдулици, Мачкатици, Босиљграду и Трну, местима око слободне територије Црне Траве и Лужнице. Уследила су и појачана извиђања која је непријатељ организовао.

Из Пирота долазиле су информације о мобилизацији једне веће јединице. Уједном моменту претпостављало се да се ради о снагама једне дивизије које могу бити упућене у Недићеву Србију.¹²⁵⁾ Каснији догађаји показали су да је од кадровског језгра Нишавске дружине (три батаљона) тада формиран 50 пешадијски пук који ће се под командом злогласног пуковника Филипа Тотуманова истичати у тешким злочинима у Понишављу, Лужници и Црној Трави. За поуну тог пука мобилисано је људство из унутрашњости Бугарске, а само мали број војних обвезника из села бугарске народности на југословенској територији.¹²⁶⁾

Мајска непријатељска офанзива

Команданту Пете окупационе бугарско-фашистичке армије у Македонији поверено је да руководи мајском офанзивом. Њему су биле потчињене 14. и 29. дивизија, делови, Седме рилске дивизије, Први и Други коњички пук, полицијске и жандармериске јединице, извиђачка и бомбардерска авијација и неограничена убојна средства.

124) Арх. ЦК Србије - ПКС, д.555, Записи о 7 бриг. А Пирот, бр. 14013, стр. 18.

125) Зборник 1/20, д. 146.

126) Казивање Ивана Васова и Боре Станојевића из Звонца који су били мобилисани у Трећи батаљон и био кадровско језгро 50. пука почетком маја 1944. године.

Под притиском ове непријатељске офанзиве у Македонији и крајњем југу Србије скоро све македонске, козовске и ослободилачке јединице са ширег подручја Врања, као и Прва софијска бригада^{126а)} биле су потиснуте са својих оперативних подручја и стешњене у Црној Трави и Лужници између 5. и 12. маја 1944. године. За то време непријатељски извиђачки авиони непрекидно су извиђали слободну територију Лужнице и Црне Траве. А, сдруге стране, мање непријатељскеснагеутокуприпрема за општи напад упадале су на слободну територију и враћале се прикривајући праве намере. Све оперативне и војнопозадинске јединице НОВ и ПОЈ и све друштвено-политичке организације Црне Траве и Лужнице припремале су се да пруже окупаторској војсци што организованији отпор. Ради тога најпре је формиран Оперативни штаб за све бригаде које су се нашле на овом подручју с Михаилом Апостолским на челу. Да би колико-толико решио проблем прехрањивања великог броја својих бораца, Оперативни штаб је, предвече 8. маја, наредио Петој јужноморавској бригади да до 11 сати следећег дана преда официру Оперативног штаба 2.000 килограма хлеба на Таламбасу. За непуну 24 сата требало је прикупити оволике количине хлеба од економски крајње исцрпљеног становништва.¹²⁷⁾ Увече 8. маја један батаљон посео је положаје целе Пете јужноморавске бригаде, а два њена батаљона ставила су се на располагање интенданту бригаде. Села Камбелевац и Дучевац, овог пута, требало је да понесу главни терет, иако су амбари већ били празни. Домаћинства која нису могла да пеку хлеб-предавала су брашно. Само из Камбелевца домаћинства су за своју војску дала 1.500 кг брашна и већу количину хлеба. До јутра брашно је превезено у Стрелац и одмах организовано печење хлеба. Скоро у свакој кући жене су месиле и пекле хлеб за борце. Мушкарци су спремали дрва, ложили ватру, сакупљали хлеб и организовали његово преношење на Таламбас. До одређеног рока интендант Пете јужноморавске бригаде задовољно је рапортирао

126^{а)} Живоин Николић - 22. дивизија, стр. 100 и 101; Записи о 7. бригади, А Пирот, бр. 14013, стр. 19.

127) Ж. Николић-Југоист. Србија у револуцији 1941-1945, стр. 500; Ђ. Златковић „Зла времена," стр. 371-374.

свом команданту да, поред следовања за своју бригаду, располаже резервом од 2500 к[^] хлеба, напомињући да су седамћинства Камбелевца и Дучевца свестрано одазвала и да им треба изразити захвалност.

На Таламбас је стигао Живојин Николић Брка са официрима Главног штаба Македоније и Михаилом Апостолским, а убрзо 400-500 бораца, већином нових добровољаца од којих знатан број без оружја. Од тог људства 10. маја на Таламбасу формирана је Седма јужноморавска бригада НОВЈ¹²⁸⁾ (касније Десетасрпска).¹²⁹⁾ Закоманданта и политичког комесара ове бригаде одређени су Данило Стефановић и Бранко Павловић који су Лужничанима и многим у Петој јужноморавској бригади били добро познати као стари знанци и ратници. И док је пред строем, на Таламбасу, читана наредба о постављењу и саставу штабова Седме јужноморавске бригаде, истовремено се на положају Првог батаљона Пете јужноморавске бригаде, у рејону с. Лесковице, разлегла пуцњава. Први батаљон се био сукобио са педесетак бугарско-фашистичких полицајаца који су вршили насилно извиђање, па их је разјурио. Командант Пете јужноморавске бригаде, у пратњи курира, на коњима, хитно су појурили у том правцу. Што су се више приближавали положају, ватра се све више удаљавала, пошто је полиција бежала према Љуберађи. У тој краткотрајној борби теже је рањен Витомир Видановић из с. Кијевца који је убрзо затим подлегао ранама. У овом сукобу Минобацачка чета први пут, од формирања, испалила је неколико мина на непријатеља.

Почетак општег напада на подручју Црне Траве и Лужнице одређен је за 10. мај 1944. године. Жестоке борбе отпочеле су на Чемернику и Павловој грамади код села Бистрице, на Буковој глави код села Острозуба. Обезбеђујући одређене правце према слободној територији Шеста јужноморавска бригада још од 5. маја прихватила је

128) И овој бригади дат је привремени назив јер још није стигла Наредба Главног штаба за Србију, од 7. маја 1944. године, о преименовању јужноморавских у српске бригаде - А VII, к. 1071, док. 1.

129) Записи о 7. бриг. А. Пирот, бр. 14013, стр. 18; Ж. Николић: Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945;" стр. 501.

борбу са деловима 45. и 54. бугарског пука, да би најтежи окршај имала 11. маја код села Бистрице и Острозуба.¹³⁰⁾

Одмах после формирања Седмајужноморавска бригада је, са Таламбаса кренула и запосела одбрамбене положаје на Тумби и Сулин гробу код села Калне. На тим положајима дочекала је главни напад непријатеља који се, после подне 12. маја, кретао од Трна преко Самара и Дашчаног кладенца. Његове снаге биле су много јаче у односу на новоформирану партизанску бригаду. Овим правцем непријатељ је тежио да што пре стигне у рејон села Јабуковик где се тад налазила Команда црнотравског војног подручја са савезничком Војном мисијом и магацинима опреме. Циљ непријатеља био је двојак: прво, да заузме Јабуковик и онемогући ваздушно снабдевање јединица ослободилачке војске и, друго, да се споји са другим јединицама које дејствују из супротног правца преко Шиљегарника, раздвоји партизанске снаге које се боре у ширем рејону Црне Траве и оних које дејствују у Лужници. У томе је непријатељ и успео.

Тог критичног дана Косовски НОП одред у селу Дарковац код Власотинаца преформирао се у Прву косовску бригаду¹³¹⁾ са командантом Миланом Зечаром и политичким комесаром Савком Јаворином. Још нису стигли да заврше организационо сређивање штабова батаљона и команди чета, а већ је бригада хитно упућена да **поседне положаје код Станикиног крста где је команда подручја Црне Траве**, са још неким јединицама, тешко одолевала много јачим непријатељским снагама. На огромном пространству чистог и добро прегледног терена јединице које су се браниле, па и Прва косовска бригада, трпеле су велике губитке и биле принуђене на повлачење.

До краја дана, 12. маја, нападачке снаге са свих праваца надирале су клиновима у слободну територију, сужавале јеи пресецале. Петајужноморавска бригада посела је Баћев дол - Црни врх, Таламбас - Голубњак - Врело. Са ових положаја није могла да садејствује са Седмом јужноморавском бригадом на положају Тумбе из два раз-

¹³⁰⁾ Ж. Николић - „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945," стр. 496.

¹³¹⁾ Исто, стр. 501.

лога - зато што је била ангажована у борбама с 50. пешадијским пуком који је из правца Пирота надирао преко Лужнице и због веома неповољне дубодолине која се била испречила између Црног врха и Тумбе коју је бранила Седмајужноморавска бригада. Са својих положаја Пета јужноморавска бригада погледом је пратила неповољан ток борбених дејстава на Тумби. Снаге Седме јужноморавске бригаде су се повлачиле са својих положаја, а то је угрожавало позадину Пете јужноморавске бригаде и претила је опасност да буде опкољена на веома уском простору.

Пробој за Суву планину и борба против четника

Продор непријатеља преко Тумбе раздвојио је партизанске снаге: Пиротски одред и Пета јужноморавска бригада изгубили су везу са Оперативним штабом и нису могли да добију његово наређење да демонстративно нападну на Трн, што би приморало непријатеља да повуче своје јединице и ослаби притисак на слободну територију. У новонасталој ситуацији Штаб Пете јужноморавске бригаде донео је у том моменту једино исправну одлуку - да се у току ноћи, 12/13. маја, преко Врела, Грнчара, Дола и Богдановца и даље преко демаркационе линије пробије за Суву планину која је била у рукама четника. О судбини 3. македонске, Прве косовске, Шесте и Седме јужноморавске бригаде НОВЈ, затим Прве и Друге софијске бригаде НОВ Бугарске, Команде врањског и црнотравског војног подручја, пиротског, бабичког и црнотравског НОП одреда; многобројне команде места и сеоске страже - штаб Пете јужноморавске бригаде ништа није знао. Могло се само претпоставити да су се све јединице ослободилачке војске јужно од линије Тумба-Шилегарник ставиле под команду Оперативног штаба и да ће са њиме заједно организовати пробој из обруча.

Случајност је хтела да и Седма јужноморавска бригада самостално донесе истоветну одлуку као и Пета бригада - да се пробије према Сувој планини, избегне-на тај начин удар офанзиве бугарског окупатора и заштити

велики број цивила и омладине који се кретао с њом. Са овом бригадом био је и Црнотравски НОП одред. Обе бригаде са свом масом која се кретала са њима формира- ле су у селу Врелу дугу колону са којом су били и функ- ционери ОК КПЈ за Пирот (сем Смилевског - због боле- сти) и члан Оперативног штаба Живојин Николић-Бр- ка.¹³² Зачеље колоне освануло је у дубодolini реке Лужнице код села Грнчара, а чело јој је било на домаку демаркационе линије код села Богдановца. Због опасно- сти од непријатељске авијације, колона је журила да се што пре дохвати шуме. Али кретање колона успоравали су непријатељски напади на оба бока, покушавајући да пресеку колону. Јака бочна обезбеђења и претходница одолевале су овим нападима и колона је дисциплинова- но напредовалас циљем да се што пре дохвати пошумље- ног дела планине. Непријатеље, међутим, био врло акти- ван. Од Малог Боњинца партизанску колону тукла су два гопа бугарско-фашистичке војске, али без успеха. Уз Брестовдолску косу журила је непријатељска колона, покушавајући да омете наше покрете колоне. Њиховим нападима супротставио се један партизански батаљон оја- чан са два минобацача. Приближавајући се демаркаци- оној линији и добро утврђеним бугарским караулама, штабови бригада формирали су неколико мањих једини- ца са задатком да аутоматским оружјем „заслепљују“ пу- шкарнице караула, јер се колона морала кретати између њих. И овај задатак успешно је извршен. Око подне, овако заштићена колона прешла је демаркациону линију код с. Богдановца. Ни бугарско-фашистички авиони који су митраљирали и бомбардовали положаје јединица осло- бодилачке војске-нису спречили кретање, сада већег бро- ја мањих колона. На прелазу демаркационе линије поги- нула су два борца¹³³) и неколико их је било рањено. Ко- лона се на крају успешно пробила из окружења.

У исто време један четнички батаљон на камењару изнад с. Богдановца, узалудно је покушавао да спречи

132) Оперативни штаб био је формиран за Пету, Шесту и Седму јужноморавску бригаду, две македонске и Прву косовску бригаду које су, у мају 1944, боравиле на подручју Црне Траве и Лужнице (у мај- ској офанзиви).

133) Погинули су: Драгутин Стојановић из Калне и Жика Мом- чиловић из Црне Траве.

покрете партизанских колона. Целог дана, 13. маја, бугарско-фашистичке јединице, њихова авијација и четници нападали су партизанске борце и логоре у којима се део јединица и збег одмарао. Ујутру, 14. маја, уморни и изгладнели борци и народ, који је са њима ишао, стигли су на Ракош, врх Суве планине и код велико-крчимирских колиба преданили. У вртачама проналазили су дебеле наслаге снега, одваљивале ножевима комаде, доносили у шаторска крила и делили борцима и народу. То је било све чиме су људи могли да утоле глад и жеђ.

Две бригаде бораца и збег народа нашли су се без хране на терену далеко од насеља која је држао непријатељ. Сазнавши да се партизанске јединице повлаче пред јачом непријатељском офанзивом, командант Нишавског четничког корпуса капетан Душан Петровић Бороша окупио је своје бригаде у рејону Беле воде и кренуо „да разбије и уништи партизане.“ У поподневним часовима партизанска предстража, са правца Беле воде открила је четничку колону од 200-300 четника са заставама. Она се појавила на Мечји врх (к.884) и венцем Суве планине кретала се према северозападу за Ракош где су се налазиле партизанске бригаде. Команде бригада и члан Оперативног штаба Живојин Николић сачинили су једноставан план да дочекају нападача. Ангажована су два батаљона - Први је постављен у добро замаскирану заседу, а Други иза њега, на неколико десетина метара, имао је задатак да изведе једну варку: да припуца на непријатеља и одмах демонстрира повлачење у „нереду.“ Овом војничком трику насели су четници. Чим се батаљон из другог стрељачког строја дао у „бекство,“ четници су за њим пошли на јуриш. На њихово „ура“ батаљон у заседи (први стрељачки строј) отворио је ураганску ватру на четнички стрељачки строј. Изненађени неочекиваним обртом, четници су се дали у панично бекство. Том приликом погинуо је 21, а заробљено је 28 четника. Заплењена су и два лака митраљеза, један пушкомитраљез, 20 пушака и друга опрема.¹³⁴

134) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-10/5; Операт. дневник 7 бриг. Записи о Седмој бригади, А. Пирот, бр. 14013, стр. 19 и 20.

Ујединици ослободилачке војске погинуо је Богомир Лепојевић, политкомесар чете, из села Брода који је сахрањен на Ракошу. Богољуб Тодоровић из села Раснице био је тешко рањен. На носилима је умро, 14/15. маја, и тако је донесен у село Горње Драговље где су га сахранили колеге по струци учитељица Драгица Радовић и учитељ Ратко Стојковић. Поред овога, четири борца из Пете јужноморавске бригаде дезертирала су, па се на разне начине скривали до септембра 1944. године.

Кад је пао мрак, 14. маја, Пета и Седма јужноморавска бригада са Суве планине сишле су у Велики Крчимир. Њих је изнад села дочекала заседа четничке бригаде Љубе Милошевића, али је из покрета разбијена и борци су успели да уђу у село. То село било је партизанско упориште - од 1941. па до фебруара 1942. године. Сељаци су пријавили где се скрива четнички командант Љуба Милошевић, па је одмах извршена блокада и у току претреса Милошевић је пронађен на тавану једне куће. Пред народним судом и партизанима признао је почињене злочине, па је на Бабичкој гори кажњен најстрожом казном.

Одбрана Црвене Јабукe и борба на Црном врху

Кад није могла бити остварена намера да се Пета и Седма јужноморавска бригада пребаци са Бабичке горе у Пусту Реку због офанзиве која је тамо трајала, размишљало се о повратку у Лужницу. Зато је упућена извиђачка патрола¹³⁵⁾ да испита ситуацију у јужном делу Лужнице и уговореним сигналом јави бригаама о могућности повратка. У повратку са Бабичке горе, 17. маја, бригада су поново преданиле на Ракошу.

Осматрачи са врха Суве планине, према договору, очекивали су сигнал извиђачке патроле о стању у јужном делу Лужнице. У 20 часова, 17. маја, уочили су три велике ватре на Лескарском риду, што је био сигнал да бригада може да крене према Лужници.

135) Извиђачка патрола у саставу: А.Живковић, Д.Јанковић и Д.Петровић, упућена 16.5.

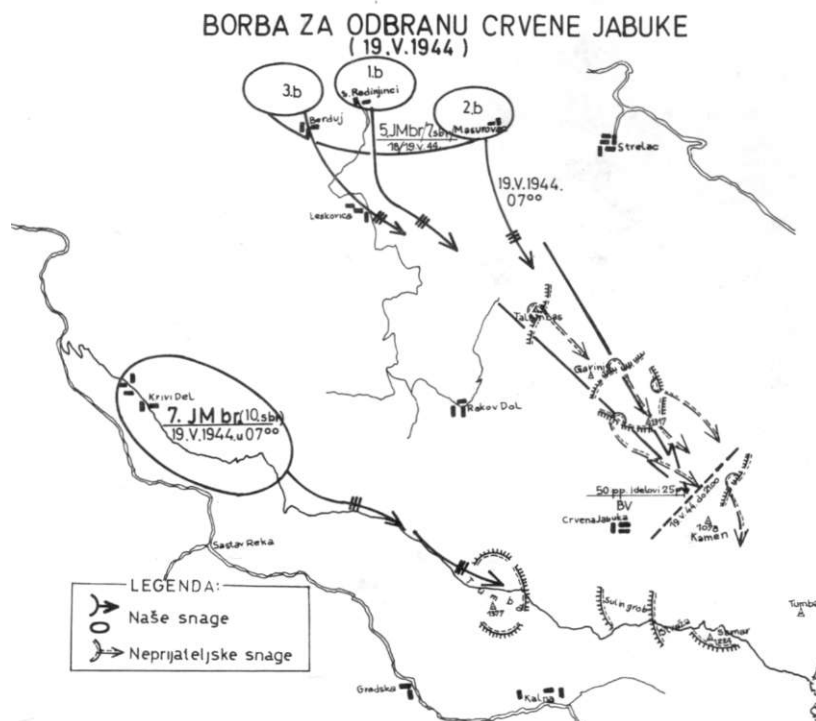
По прелазу са Суве планине у рејон Лесковице, од позадинских радника штабови бригада сазнали су да се највећа групација бораца из Македоније, са Главним штабом НОВ и ПО Македоније на челу, пробила из непријатељског обруча у правцу Бугарске, што непријатељ није могао ни да претпостави. У пробоју кроз Главановце и преко реке Јерме где су потукли делове Другог коњичког бугарског пука.¹³⁶⁾ Непријатељ је тиме био изненађен, па је и он своје главне снаге усмерио у том правцу. На територији Лужнице остао је 50. пук утврђен на Црвенојабучкој чуки и Црном врху и 25. пук¹³⁷⁾ на Сулин гробу и Тумби.

У 6. часова, 19. маја, непријатељ је почео да пали Црвену Јабуку и дим се издалека примећивао. Петајужноморавска бригада из села Бердуја, Радињица и Масуровца кретала се ка Таламбасу. Други батаљон упућен је ка Црвеној Јабуци. У 7. часова био је дочекан снажном ватром непријатеља. Развио се за борбу и прешао у одбрану, чекајући да пристигну и остали делови бригаде. У првом сукобу непријатељу је пошло за руком да потисне Други батаљон за 1 кш. Убрзо је пристигла Минобацачка чета код војничког гробља на Таламбасу, заузела ватрени положај и захваљујући њеној прецизној ватри, као и увођењу у борбу Првог батаљона-непријатељ је заустављен, а убрзо и приморан на повлачење. То је охрабрило јединице Бригаде, па се просто „залепиле непријатељу за леђа“ који је одступао у нареду.

Седма јужноморавска бригада је по преласку са Суве планине пошла преко Добровиша, Кривога Дела Јабуковика и, 19. маја, приближавала се Тумби, где се састала с Првом софијском бригадом. Њену појаву са супротне

136) Ж. Николић - Југоисточна Србија у револуцији 1941- 1945, стр. 505; М.Апостолски-Пролетња офанзива, II изд, стр.27-35; „Единејствието на балкански народ с другите балкански народи 1940 -1945 г., Бугарска академија наука 1974, стр. 195.

137) Накнадним истраживањима утврђено је да су то били 50. пешадијски пук из Пирота и 25. пеш. пук из Сливнице. Према Ж. Николићу, југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 510, на положају у рејону Тумбе налазио се 41. пеш.пук и да је борба била 20. маја. Из Оперативног дневника 7. бриг. к. 1070, бр. 1-10/5 види се да је борба била 19. маја. Податке Опер. днев. потврђује и Записи о 7. бригади, А.Пирот, бр. 14013, стр. 22.

стране Црвене Јабуре¹³⁸⁾ уочио је непријатељ и тада се осетио несигурним. И то је био један од разлога да се војска, која је до тада убијала и палила у Црвеној Јабучи, хитно повуче из дубодолине. Злочини су престали, али је за кратко време убијено 13 особа што је, у ствари, био наставак масакра, од 17. маја, када је иста војска убила још 27 лица: девет старца између 62 и 80 година, десеторо мушке и женске деце (најмлађе од једне године) и 14 жена. Средовечни мушкарци били су у партизанима или

138) Ж. Николић-Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 510.

Ипак су били срећни што је пожар локализован.

у збегу, те су најмање страдали. У бесомучном налету и бездушном поступку Бугари су запалили у Црвеној Јабуци 43 куће и 242 друга грађевинска објекта.¹³⁹ Нико не зна колико би још људи било побијено и колико зграда попаљено да није ступила у дејство Пета јужноморавска бригада која се тек вратила са Суве планине и којој су садејствовале Седма јужноморавска и 1. софијска бригада. Па ипак, ово је било највеће страдање једног од лужничких села у мајској непријатељској офанзиви.

На Црном врху, Бачев Долу, Дашчаном кладенцу и Сулин гробу непријатеље организовао одбрану. Подржали су их авиони типа „месершмит“ са аеродрома из

139) Ђ. Златковић - „Зла времена“, стр. 379-385.

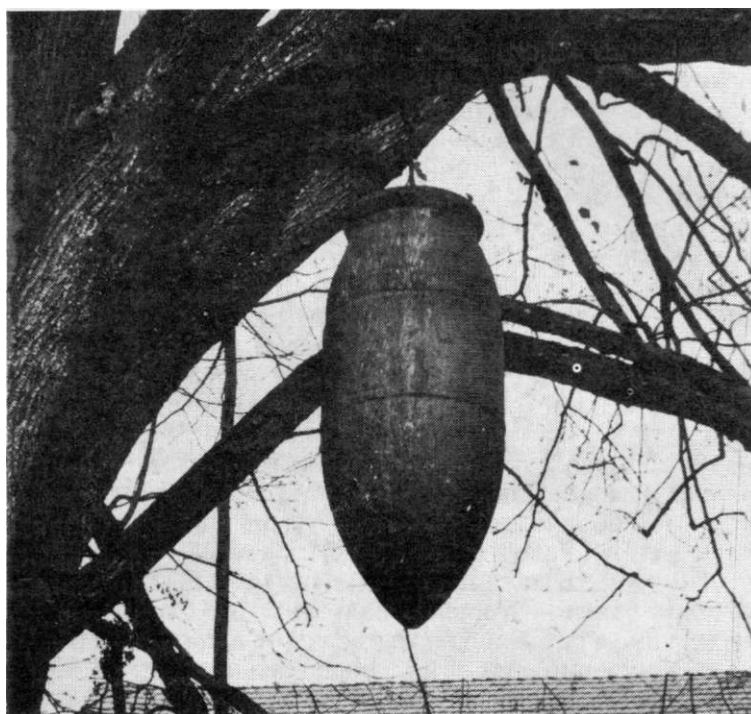
Софије. Положаји јединица ослободилачке војске брзо су откривени, митраљирани и бомбардовани, али без посебног ефекта. Авиони су се један за другим обрушавали и митраљирали. У рововима је била само Девета чета са командиром Драгутином Милосављевићем Јазом. Остале јединице Седме бригаде приближиле су се непријатељској предњој линији одбране, па су и тиме биле заштићене од авијације. Сваки десети борац дејствовао је по непријатељској авијацији.

Командир Девете чете, која је била у рововима, наредио је да се употребе запаљиви меци и командовао „по авионима плотунском паљбом.“ Један од авиона био се одвојио, а остала три кружила су над четом. Обрушавање је отпочело, а и дејство партизанске чете. Први авион је испалио дугачак рафал из митраљеза и извукао се. Други је у току извлачења био погођен.¹⁴⁰⁾ Запалио се и експлодирао. Пожаром обавијени труп срушио се близу ровова из којих је дејствовала чета. Авијатичари су, користећи падобране, успели да искоче из авиона, али не и да се спасу. Услед експлозије резервоара поливени су бензином и захваћени пожаром у ваздуху. Падобрани су готово потпуно изгорели, као и пилоти. Точкови авиона експлозијом су били далеко одбачени, а преостала бомба из авиона зарила се у земљу поред столетне букве. Међутим, игром случаја није експлодирала.¹⁴¹⁾

Са правца Студене запажена је колона од двадесетак наоружаних људи. Посумњало се да то није непријатељ који може да угрози леви бок бригаде. Убрзо се дознало да се ради о Месном НО одбору који је са групом људи носио извесне количине хране. Нису били сигурни да се пред њима налази Пета јужноморавска бригада, али су по жестини ватре могли претпоставити да се ради о снажној јединици. Пошто хране није било за све, одлучено је да се бар пушкомитраљесцима подели оброк и разнесе по положају. Многи борци у бригади су са радошћу могли констатовати да су Студенци и овога пута били солидарни исто као у борби на Рњосу. Ово је било више од добровољности, смелије од храбрости, узвишеније од патри-

140) Записи о 7. бриг. А Пирот, бр. 14013, стр. 23. и 24.

141) Тело авиобомбе и данас виси обешено о столетну липу испред зграде Основне школе у с. Црвена Јабука и служи као успомена.

Акиобомба је зашајила на положају Седме бригаде и кећ 41 јодину чука се у Цркеној Јабуци као успомена на трашчни 19. мај 1944. јодине.

отизма. Одборници су обавестили Штаб бригаде о свему што се догодило последњих дана. У њиховом селу бугарски војници убили су 13 људи, у Стрелцу шест, а у Раљину 19, од којих 11 жена. Између 14. и 19. маја у поменутих селима попаљено је много домова и много је опљачкано. За разлику од ранијих страдања, људи су се у овим последњим догађајима посебно добро држали. Неколико присутних сељака из села Студене упорно су захтевали да им се дозволи излазак на борбени положај. Њиховим жељама је удовољено, па су заузели заклоне, пажљиво осматрали, а онда са изузетним жаром отварали ватру као да су хтели да младим борцима покажу како се туче непријатељ. У томе се нарочито истицао Мирко Ранђеловић, стари граничар.

Резултати борбе, од 19. маја, нису могли бити у потпуности утврђени, али се зна да је на првим положајима непријатељ код Таламба са оставио шест погинулих војника чије оружје није успео да покупи. На последњим положајима лежали су остаци изгорелог авиона и два погинула официра који су ту и дошли у намери да сеју смрт, као што је то, иначе, чинила бугарска окупаторска војска са децом, женама и старцима у многим селима јужне Србије. Вероватно је и на другим положајима непријатељ имао губитака, али они нису могли бити утврђени.

Тога дана Пета јужноморавска бригада постигла је изузетан успех. И поред жестоких борби имала је само два погинула и 14 рањених бораца.¹⁴²⁾

Због великих страдања у Црвеној Јабуци неки од бораца из овога села привремено су остављени на терену, поред политичког рада у селу, помогну становништву у превазилажењу последица злочина окупатора. Међу њима био је и заменик политичког комесара бригаде Бора Анђелиновић. Пета јужноморавска бригада отишла је на други терен, а ови борци су се касније придружили другим јединицама.

На састанку Бригадног комитета СКОЈ-а, одржаног 19. маја, усвојен је предлог ОК СКОЈ-а за Пирот-да се Ставра Стоимировић ослободи дужности, а на његово место за секретара Бригадног комитета СКОЈ-а изабере Никола Стојиљковић.

Успешан рад организације СКОЈ-а у Седмој јужноморавској бригади зависио је од више елемената. Вођена је борба за савлађивање не само објективних већ и субјективних тешкоћа које су биле ратни пратилац јединице - низак степен писмености, па су се жеље и могућности сукобљавале. Уз то, недостатак потребних искустава у раду, изразито слабе материјалне могућности, велике тешкоће у редовном окупљању због сталног покрета или

142) Деветнаестог маја погинули су: Драгомир Станковић из с. Брода и Јоца Младеновић из с. Дарковца. Рањени су: Цветко Марковић, Стојан Ђурић, Сотир Ђорђевић, Бошко Радојковић и Миладин Ђокић из Другог батаљона, Драгослав Стојановић и Станко Станојевић из Првог батаљона, Јосиф Младеновић, Војислав Митровић, Милош Динић, Раша Танчић, Сениша Радоичић, Анђелко Пејчић и Николије Величковић из Трећег батаљона.

Предео Цркене Јабуре и Јодине чуке на којој је решакана судбина се.1а

борби против непријатеља. Партијско-политичко руководство бригаде било је младо, а и без довољно искустава, па је његова помоћ скојевској организацији била недовољно ефикасна, а везе са Покрајинским руководством СКОЈ-а биле су повремене и без личних контаката. И поред тих слабости, скојевска организација у Седмој јужноморавској бригади кроз ратни период дала је солидан допринос организованом окупљању и идеолошком уздизању свога чланства, учврстила војну дисциплину, другарску солидарност и ојачала везе са омладином села и града.

Борба на Корубама и растанак са завичајем

Уместо да се неколико дана одмори и среди, непријатеље Петој јужноморавској бригади наметнуо нове борбе-опкољавајући је са свих страна. На Тумби је бригада одмарала само 20. маја када је и упозната са Наредбом Главног штаба за Србију о преименовању свих јужноморавских бригада.¹⁴³⁾ Од тога дана Пета јужноморавска бригада добила је ново име - Седма српска бригада, а након два месеца и после изванредних успеха у борбама противу непријатеља, добила је и звање ударна.

Ујутарњим часовима, 21. маја, Први батаљон Седме српске бригаде био је на одмору у Златановој Махали и села Дарковца, а његова предстража на Корубама одакле је имала добру војничку прегледност. На путу из села Калне, главнина Седме српске бригаде челом колоне била је на домаку с. Дарковца. Курир Првог батаљона дојурио је на коњу и саопштио Штабу бригаде о покретима бугарско-фашистичке војске која се из с. Рупља спуштаЈ/а према с. Броду.

Многоструке су биле непознанице са којима се суочио Штаб бригаде. Командант и политички комесар пошли су на положај Првог батаљона. Без много података Штаб бригаде је морао да проналази најбоља војничка решења. Највише је на себе скретала пажњу претпоставка да је непријатељски батаљон кренуо преко с. Брода - Станикина крста - Стразиминоваца за Бугарску. Међутим, било је могуће да се исти батаљон улогори у рејону Плана и тиме отежа маневар између Црне Траве и Лужнице. Према свему што се у том тренутку збивало, могло се очекивати да се исти непријатељски батаљон појави на Корубе за сат и по-колико му је и требало времена да пређе тај размак. Штаб бригаде је знао да је батаљон добро наоружан и технички опремљен, да је имао радиовезу с претпостављеном командом и да у свако доба може да затражи помоћ и авио-подршку. Све је, значи,

¹⁴³⁾ Наредба о преименовању датира од 7. маја 1944. године, А VII, к. 1071, д.1.

уопозоравало на то да је и у једном и у другом случају сукоб неизбежан.

С друге стране, Седма српска бригада имала је предност доминирајућег положаја и требало га је искористити на најбољи начин. Међутим, после борбе на Таламбасу бригада је располагала малим количинама свих врста муниције. Минобацачкој чети остало је само 18 мина. Изгледи да се у скорије време дође до потребне количине муниције није било, а партизанска болница налазила се у Ливађу - неколико километара удаљена и требало је мислити на њену заштиту.

Имајући у виду све ове околности, Штаб бригаде одлучио је да са повољних позиција сачека и изненадном ватром уништи или разбије непријатељску јединицу. Први батаљон је у духу наређења, као јединица најближа положају, посео Корубе; Други са замеником команданта **бригаде упућен је на Кокарка да обезбеди залеђе осталим деловима Оригаде.**

Чим се непријатељ појавио челом колоне на Корубе, Први батаљон је отворио снажну ватру из свих пешадијских оружја, а одмах затим кренуо у јуриш. Од првог плотуна пало је неколико војника непријатељске претходнице, а остали су се у паници разбежали према главници. Од погинулих непријатељских војника заплењен је један пушкомитраљез и неколико пушака. Главнина непријатељске колоне прихватила је своју претходницу, зауставила јуриш партизанског батаљона и покушала да себи отвори пут. Први батаљон био је принуђен да се поврати неколико стотина метара и заузме погодније положаје. Убрзо затим пристигао је и Трећи батаљон из маршевског поретка и појачао одбрану. Неколико пута непријатељ је покушао да поседне Корубе, али у томе није успео.

Око подне одлучено је да се маневром Трећег батаљона нападне десни бок непријатеља. Батаљон је (без Друге чете) извучен из борбе и заједно са начелником Штаба бригаде упућен преко Смиљевице до поседне косу изнад Белчине махале и одатле дејствује на бок непријатеља који се утврђивао у рејону Рашине и Анђеликове махале. Док се развучена колона Трећег батаљона кретала брисаним простором висова Кокарке, осим Треће чете која се спустила у долину Власине и дејствовала на не-

пријатеља из позадине, непријатељ је тукао брдским топовима. Одартиљеријске гранате био је смртно погођен начелник Штаба бригаде Милорад Диманић Милош, а неколико бораца лакше је рањено. Команда батаљона је после тога изменила правац кретања, па је батаљон посео положаје, али не оне са којих се претпостављало да је могао ефикасније да дејствује на бок непријатеља. Трећа чета је извршила маневар лево, прешпа реку Власину и дејствовала на непријатеља из позадине.

Први батаљон са Другом четом Трећег батаљона и Минобацачком четом остао је на Корубама и ту је целог дана одолевао притиску непријатеља. Минобацачка чета је испалила свих 18 мина, после чега је морала да прекине даља дејства. Ефикасност њеног гађања није могла бити установљена.

На главним положајима за време борбе налазили су се командант и политички комесар бригаде, представник Оперативног штаба Живојин Николић и чланови Округних комитета КПЈ за Пирот и Врање Славољуб Петровић Ђера и Драгомир Николић Аца.

Положаје бригаде непријатељ је тукао брдском артиљеријом, али због конфигурације земљишта гранате су прелетале преко њих и експлодирале на непосредно земљиште. Њихова Минобацачка ватра била је веома ефикасна. Захваљујући овоме и чињеници да су положаји били доста ретко поседнути, губици бригаде били су релативно мали.

На супротној страни Власинске дубодолине, од Добропољских махала према Сувој чесми и Броду, кретала се Десета српска бригада (раније 7. јужноморавска), али није могла да садејствује Седмој српској бригади из два разлога: због веома неповољног положаја: биле су раздвојене овом дубодолином и због дејства непријатељске артиљерије.

Од пуцњаве и детонација у току борбе разбежао се велики број јахаћих и товарних непријатељских коња. Сутрадан су по шумама припадници месних партизанских десетина и сељаци похватили 15 коња. Али, нису се могли установити губици у људству код непријатеља.

У сутон Штаб бригаде преко курира позвао је своје батаљоне да се прикупе у рејону Корубе.¹⁴⁴⁾

У десеточасовној борби бригада је изгубила начелника Штаба бригаде Милорада Диманића Милоша, старог револуционара, комунисту и организатора устанка у власотиначком крају, одважног и храброг руководиоца, који је због изузетних карактерних особина човека, руководиоца и комунисте био омиљен и цењен и код бораца и у народу.¹⁴⁵⁾ У стрељачком строју на челу Осме чете погинуо је и заменик команданта Трећег батаљона Градимир Димић из Црне Траве. На истом месту био је смртно погођен и Борко Николић из с. Студене, док је 15 бораца било рањено.¹⁴⁶⁾ Непријатељ на Корубама није претрпео веће губитке због слабог садејства између Седме и Десете бригаде, није искоришћена земљишна и тактичко топографска надмоћност.

Пошто су рањеници евакуисани, а погинули предати у надлежност војно-позадинским органима ради сахране, бригада је (без Другог батаљона) напустила Корубе и по ноћи кренула преко Каракаша за Остозубски вис, где је

144) Због прекида везе Други батаљон је остао на терену Црне Траве и бригади се прикључио тек 5. јуна у Медвеђи, Архив ЦК Србије - ГИКС, к. 5., д. 562; Записи 7. бригаде, Архив-Пирот, б. 14013, стр. 28.

145) Бригада није имала времена да сахрани свог начелника Штаба, већ је његово тело склонила у један шумарак и обавестила Команду подручја у Црној Трави где се налази и захтевала да га сахрани. Прва сахрана обављена је ноћу у гробљу Будићевске махале; друга на захтев мајке Даре (у повољнијим приликама) обављена је, 28. маја 1944, у дворишту цркве у Црној Трави, а трећа, 18. фебруара 1945, у родном Власотинцу-уз почасте које припадају великом револуционару и борцу за ослобођење земље. (Према записима Десимира Димитријевића из Црне Траве). После рата додељен му је Орден народног хероја, аједно предузеће у Власотинцу добило је његово име.

146) Број погинулих увећан је од три на пет пошто је рањени Атександар Стоичић, Раденковић подлегао ранама. И рањена Симка Стоичићније преживела. Као партијско-политички радник у Трећем батаљону била је врло цењена. Рањени су још и: Владимир Стојановић из Црне Траве, Лазар Тодоровић из Радосима, Драгомир Петровић-Јордан, Никодије Пејчић, Драгутин Танчић и Борисав Лепејевић из Црвене Јабукe, Влада Цветковић из с. Острозуба, Борисав Радисављевић, Димитрије Милутиновић, Ипија Младеновић, Градимир Јовић, Драгомир Стевановић, и Сима Дојчиновић из Рупља - након тога утврђено.

преданила, 22. маја. У непосредној близини били су Бабички и Црнотравски Партизански одред од којих је истога дана формирана 12. српска бригада.¹⁴⁷⁾

У припреми за даљи покрет који је био изнуђен због присуства многобројних бугарско-фашистичких јединица - које су стезале обруч око суженог простора Седме, 10. и 12. српске бригаде - било је неопходно растеревити се свега што је ометало покретљивост. Минобацачи су закопани испод једне букве у шуми Зеленичја, јер за њих није било муниције а ни изгледа да се скорије до ње дође. Поред тога, бригада је Команди подручја предала 43 рањеника, приличан број болесних и изнемоглих бораца како би се уз повећану покретљивост с осталим бригадама извукла из непријатељског обруча. Увече је са два батаљона од 350 бораца кренула преко Јужне Мораве и планине Кукавице за Пу?гу Реку и Јабланицу. Други батаљон, који је моментано остао без везе, у свом саставу имао је око 200 бораца, што значи да се Седма српска бригада од 850 бораца - колико је имала 12. маја,¹⁴⁸⁾ када је отпочела непријатељска офанзива на Лужницу и Црну Траву - свела на око 550 људи. Погинутих и рањених било је 57 бораца. Известан број људи морао је бити остављен на терену, поред осталог, и због породичних трагедија у масакрима за време непријатељске офанзиве. Један број остављен је због болести, опште изнемоглости или крајње исцрпљености.

Напуштајући завичај, у овом тешком тренутку, са бригадом од пет чланова Штаба били су само командант и политички комесар, јер је заменик политичког комесара остао на терену Лужнице, а заменик команданта са Другим батаљоном на терену Црне Траве, док је начелник Штаба погинуо. У таквој ситуацији члан ОК КПЈ за Пирот Драгомир Николић оценио је да треба појачати непопуњени штаб Седме српске бригаде, па је одлучио да се и сам за неко време нађе са Седмом бригадом.¹⁴⁹⁾

Са Острозубског виса колона Седме српске бригаде кренула је на дуг пут. У мислима бораца била је често

147) А ЦК Србије - ПКС, к.5, д. 562.

148) Исто.

149) Архив ЦКСКС - ПКС, к. 5, д. 562 (извештај члана ОКПирот).

присутна изрека дедова да „нема ватре без дима, нема борбе без крви, нема слободе без жртава," као и Његошева мисао: „У добру је ласно добар бити, на муци се познају јунаци." ¹⁵⁰⁾

Бригада је следећу ноћ провела у врло напорном маршу преко врлети шума и долина. На прелазу пута у долини Јужне Мораве, код Грделице, претходница бригаде се сукобила са мањом бугарском јединицом коју је разбила и отворила пролаз за Кукавицу. Када је део бригаде већ прешао железничку пругу, а други се њој приближавао, у том моменту наишао је оклопни воз од Лесковца ка Владичином Хану, из кога су повремено отварали митраљеску ватру. Било је очигледно да Седму српску бригаду нису успели да открију већ су журили ка месту прелаза Десете српске бригаде изнад Предејана-чији је правац кретања највероватније био откривен. -Митраљеска ватра шетала је бесциљно: час у брда леве, час десне обале Јужне Мораве. Бригада у то време није располагала ефикасним средствима за рушење пруге, нити оруђима за борбу противу оклопа, па је тежила да се што пре извуче из опасне зоне хитајући даље. Место прелаза реке, како због дубине воде где се газило, тако и због изузетно стрме, супротне обале било је непогодно, али бољег избора није било. У склопу бригаде налазио се већи број људи непливача који су са страхом загазили у воду. По неколико десетина бораца држало се за руке и у виду ланца прелазило на другу страну. Један борац није успео да се одржи на ногама и нестао је у таласима немирне воде и мраку. ¹⁵¹⁾

На падинама планине Кукавице, у селу Грахову, бригада је остала да предани 23. маја 1944. године. Око 16. часова примећене су две дуге колоне из два супротна правца чија припадност није била позната. Дата је узбуна и бригада је брзо заузела положај више села. На око два километра даљине отпочела је жестока сусретна борба. Патрола бригаде брзо је установила да једну- од помених колона чинила 10. српска бригада. Другу колону

¹⁵⁰⁾ Од броја бораца 7. бриг. који су 22. 5. 1944. напустили завичај, 101 је погинуо у њеним редовима.

¹⁵¹⁾ Сутрадан је установљено да је то био Ђорђевић Тихомир из с. Калне.

чинио је бугарско-фашистичка окупаторска војска. Села испод Чукљеника била је посела немачка војска. Истурени делови њиховог обезбеђења често су се сукобљавали с борцима ослободилачке војске. Такав један сукоб имала је извиђачка патрола Седме српске бригаде када је у кратком пушкарању са немачком патролом био тешко рањен Борко Глигоријевић из Раков Дола који је убрзо подлегао ранама.

О стању и тешкоћама на завичајном терену по одласку Седме српске бригаде и посебно напорима за наставак борбе, говори се и у извештају секретара ОК Пирот Видоја Смилевског, од 2. јуна 1944. године, у коме се, између осталог, каже:

„Догодило се чудо - нема стопе земље непооране. У овом гладом крају где без добре стоке и сточне хране, у време од 18. марта, па до данашњих дана, када је свакодневно било бугарских снага на терену, народ је орао и сејао гледајући како се низ брдо спушта стрељачки строј или праште гранате, минобацачи и митраљези. Велика је и света наша обавеза да овом јуначком народу помогнемо храном, да га спасимо од смрти и глади.“¹⁵²⁾

У писму се говори да ниједно складиште опреме није откривено за време офанзиве на терену. А зна се да су то била подземна илегална складишта и укопана испод темеља згаришта попаљених зграда, столетних букава и добро камуфлирана. За њих су знали „магационери," обични грађани, најчешће старци, жене и деца вични да чувају тајну. Било је и таквих који су умирали под батинама, али складишта нису одали.

Окружни комитет КПЈ за пиротски округ на погодан начин организовао је исхрану осиромашеног становништва. Од падобранског платна кројили су кошуље, а за једну такву кошуљу добијали су 25-30 к§ жита.

Окружни комитет је посебну пажњу поклањао обради земље, а народ је разумео настојања политичког руководства и свесрдно извршавао „директиве." Зато се у Извештају Видоја Смилевског и каже: „Догодило се чудо

152) А. ЦК Србије - ПКС - к.6, д. 571.

- нема стопе земље напооране и то у време када ни један орач на читавом овом подручју није био сигуран за живот. У свако доба дана могао га је наћи куршум. Сељаци нису имали довољно стоке за орање, ни сточне хране, ни људске хране. Све су опљачкали бугарски фашисти до чега су год дошли. Значи, сав терет обраде земље у оним тешким временима пао је на жене и децу. нз)

Велика је ствар када се у Извештају каже: „Догодило се чудо - нема стопе земље непооране," и то у време када је на готово сваку стопу исте земље падао челик куршума или граната, када је истовремено највећи део стоке опљачкан, а није било ни сточне хране. Када су бугарски фашисти све попалили, људи способни за рад били су у оружаним јединицама НОП-а или у бугарској интернацији и на присилном раду.¹⁵⁴⁾

Борбе за ослобођење Горње Јабланице

Уместо да неко време остане у Пустој Реци и Јабланице, одмори се и организацијски среди, а затим крене преко Бабичког на извршење задатка у Источној Србији које јој је поставио Главни штаб НОВ и ПО за Србију - у измењеним околностима, Главни штаб даје ново наређење Седмој српској бригади: да се одмах ангажује у ослобођењу Горње Јабланице.

Горња Јабланица је после разбијања четничких корпуса на Козјаку постала уточиште Вардарског, Јужноморавског и Јабланичког четничког корпуса које је обједињавао Горски штаб бр. 110, па је тим већа опасност претила слободној територији у Пустој Реци и Јабланици. Постојање овако снажне концентрације четника у непосредној близини овог подручја успориле су развој и отежале обједињавање дејстава снага НОП са ширег рејона Врања и Црне Траве, са једне стране, и Пусте Реке и Јабланице са друге. Овако снажне четничке групације спречавале су успешно извођење дејстава јединица ослободилачке војске и акција на Грде/*ичку клисуру, која је, -

153) Исто.

154) А. ЦК Србије - ПКС - к. 6, д. 571.

због виталне саобраћајнице Ниш - Скопље, била у првом плану њихових дејстава.

Први задатак новоформиране 21. српске дивизије НОВЈ као веће оперативне јединице, ујужној Србији био је да ликвидира четничко упориште у Горњој Јабланици и Оруглици. Са две бригаде преко Медвеђе и Реткоцера напала је, 20. маја, на четничке снаге и у селу Реткоцеру нанела им озбиљне губитке. Међутим, у даљем продору на линији Ћелекаре - Тупалски вис дочекале су је велике снаге Горског штаба бр. 110. Тада Главни штаб НОВ и ПО за Србију наређује да се свим расположивим снагама (7. 10. и 12. српском бригадом, Врањским и Кукавичким НОП одредом) нападну четници у Оруглици и садејствује 21. српској дивизији.¹⁵⁵

У склопу општег плана напада на Горњу Јабланицу и Оруглицу, Седмој српској бригади (без два батаљона) дат је следећи општи правац дејства: Дупељево, Равни Дел и Горња Оруглиц[^]. Али, већ у поподневним часовима, 26. маја, дошло је до сукоба на левој обали Ветернице са Јабланичком четничком бригадом и после краткотрајне борбе четници су се морали повучи без организоване отпора.

Десно, преко села Гагинца и Мелева 10. и 12. српска бригада успешно су садејствовале Седмој српској бригади. Јединице ослободилачке војске на географски сложеном земљишту нападале су преко дубодолина, кроз шуме и пропланке, поред засеока и села, често уз јурише. Чула се најчешће снажна паљба пушака, аутомата, пушкoмитраљеза, експлозије бомби и другог оружја, али ништа није могло спречити да се бригада пробије ка западу, да би касно у ноћ достигла линију Горња Оруглица - Гагинац. Тога дана погинула су два и заробљена три четника, а заплењено је пет пушака.

Сутрадан, 27. маја, пошто су делимично средили своје редове четници су прешли у напад покушавајући да се уклоне између партизанских бригада на правцу Бела земља. На том правцу нападала је Прва јабланичка четничка бригада (4 батаљона) а ишло јој је у прилог добро познавањетерена. Циљ ове четничке операције био

155) Живојин Николић - 22. дивизија, стр. 113-121.

је да потисне Седму српску бригаду и набаци је према Доњој Оруглици где би је дочекао, разбио и уништио Јужноморавски четнички корпус. Седма српска бригада (без два батаљона) у садејству са једном четом Лесковачког партизанског одреда, која је четницима зашла за леђа, принудила је своје нападаче на повлачење према селу Доња Оруглица и извојевала још једну победу. Борбе су се завршиле у сумрак. Нема поузданих података колики су непријатељски губици, али било је заробљено шест четника. Двојица од њих су препознати као окорели злочинци, те их је бригадни суд осудио на смрт. У овим борбама заплешено је 10 пушака и два пушкомитраљеца. Седма српска бригада имала је три погинула и три рањена борца.¹⁵⁶⁾

Разбијене и на свим правцима потучене четничке јединице повлачиле су се у правцу села Липовице и села Кљајића где су их прихватиле Ристовачка, Моравска и Летећа четничка бригада. Они још увек нису признавали пораз и поново су се концентрисали у намери да поврате изгубљену Горњу Оруглицу. У рејону села Липовице прикупило се Вардарски, а у реону села Кљајића Моравски четнички корпус који је, поред осталог, добио и муницију од Недићевог оружаног одреда под командом капетана Зотовића из Лесковца.¹⁵⁷⁾

У ситуацији која је била веома неповољна за четнике на овом подручју и у моменту када је јединство команданта у Горском штабу бр. 110 било веома пољуљано,¹⁵⁸⁾ командант Вардарског четничког корпуса капе-

156) Погинули су: Ћира С. Богојевић из Ц.Траве, Адам Лепојевић из с. Доброг Поља и Витомир Момчиловић из с. Јабуковика. Рањени су Драгутин Милосављевић и Стојанча Лепојевић из с. Црвене Јабукве, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-12/5.

157) Живојин Николић- 22 дивизија, стр. 116-117; Муниција и друга помоћ од Немаца четницима је додељена на основу депеше ДМ бр. 799 и 800 и договора између четничког мајора Ранка Стошића и немачког команданта у Лесковцу, маја 1944. године. (Изјава Рад. Ђурића Врх. штабу НОВ и ПОЈ од 1.6. 1944. год.)

158) Противу команданата горског штаба бр. 110 мајора Ђурића удруживали су се начелник његовог штаба мајор Ранко Стошић, командант Вардарског корпуса капетан Стојан Крстић, командант Јужноморавског корпуса Сава Миловановић и командант Јабланичког четничког корпуса капетан Манић који су га сменили. али се тиме међу четнич. командантима још више пробудила нетрпељивост.

тан Стојан Крстић, процењујући сложеност прилика, захтевао је од мајора Ранка Стошића да све четничке јединице, 25. јула, крену у општи напад на партизанске бригаде и одреде. Међутим, Стошић је у име Горског штаба бр. 110 - пошто је дошао на место Радослава Ђурића, који је са једном групом од око 50 четника прешао ослободилачкој војсци - издао наређење да се четничке снаге групишу у рејонима ЈТиповица, Оруглица, Барје и једновремено крене у општи напад на јединице ослободилачке војске, 28. маја у 03,00 часова.

У писму Крстићу Ранко М.Стошић, између осталог, каже:

„... Сава Миловановић (ЈМ четнички корпус - прим. аутора) по цену живота да држи положај Тупалски вис - Радевачка чесма како би осигурао наше десно крило и бок... Лево од нас напада Зотовић (Михаило Зотовић Недићев командант одреда - прим. аутора) са капетанок* Анђелковићем који је пристигао преко Барја, Бештице, Гагинца, Оругличке школе. Ти требаш на Горњу Оруглицу где је штаб (партизана - аутори). Циљ је да се партизани збацију према Ветерници или потпуно униште... и сложено или ћемо победити или изгубити главе...“¹⁵⁹⁾

У раним јутарњим часовима, 28. маја, четничке и Недићеве јединице извршиле су напад. Јединице Народноослободилачке војске имале су доминирајуће положаје и добру међусобну везу, те су успевали да се супроставе непријатељском налету. Истина, положаји 12. српске бригаде (Бештица-Мелово) били су угрожени, али, захваљујући 10. српској бригади, четници су убрзо заустављени, а када су партизанске јединице кренуле у напад и јуриш-четници су одбачени ка Барју и Лебану.¹⁶⁰⁾

У поподневним часовима 21. српска дивизија нападала је преко Тупалског виси и Радевачке чесме и тако угрозила бок и позадину Вардарског четничког корпуса. Тада је Седмој српској бригади наређено да од с. Горња Оруглица нападом на четнике, крене у сусрет јединица-

159) Мирко фиџм бр. 6 фк 226, Историјски архив у Нишу.

160) Живојин Николић - 22 дивизија, стр. 113- 121.

ма 21. српске дивизије. Вардарски четнички корпус овим операгивним захватом нашао се „у кљештима“ - између 21. српске дивизије и Седме српске бригаде. Иако су се упорно борили и бранили, четници су имали једини излаз да се повуку, иначе прегила им је опасност од уништења.

Понесени мржњом због издаје и понашања четника, озлојеђени за све оно што је окупатор учинио Лужници и Црној Трави, борци Седме српске бригаде били су спремни и на највеће напоре и жртве. И овога пута нису изневерили наде. На једном пропланку, на пример, борци Седме српске бригаде успели су да ликвидирају 11 четника-међу којима и капетана Стојана Крстића, команданта Вардарског четничког корпуса. Код њега је поред личних исправа пронађен 41 наполеон у злату, 2.500 америчких долара и друге валуте.¹⁶¹ На положају је нађен и тешко рањени поручник Никола Јанићијевић, командант Жеглиговске четничке бригаде. Било је заробљено и шест четника који су пребегли са Козјака на Оруглицу. Неуредни с дугим прљавим брадама и косама, црвених вратова, са злогласним четничким камама за појасевима. Двојица од њих су се врло дрско понашали и због тога били стрељани на лицу места.

У овој борби заплењено је 15 пушака, један пиштољ, четири коња, пољска болница са опремом, а у њој и три америчка пилота који су рањени приликом пада авиона.¹⁶²⁾

Док су јединице Седме српске бригаде гониле четнике, млади и неискусни борац Радисав Радивојевић из села Калне свратио је у једну кућу да затражи хлеба. У кући су били прикривени четници. Чим је Радисав ушао у кућу, одмах су га заклали да их не би открио.

После тешких и заморних, али и успешних борби противу бројних четничких јединица за ослобођење Оруглице и Горње Јабланице, Седма српска бригада задржала се од 29. маја до 5. јуна у селима: Липовици, Кљајићима, Бувцу, Рујковцу, Црном Врху, Медвеђи, Слишани-

161) Заплењене исправе, новациархивска документа предата су политичком комесару 22. српске дивизије Василију Смајевићу 30. 5. 1944. године у с. Кљајићима.

162) А VII к. 1070, рег. бр. 1-12/5. У борби је погинуо Браца Миленовић из с. Брода.

ма и Бучумету. У Медвеђи је, 5. јуна, у селима: Липовици, Кљајићима, Бувцу, Рујковцу, Црном Врху, Медвеђи, Слишанима и Бучумету. У Медвеђује, 5. јуна, стигао и Други батаљон Седме бригаде из Црне Траве и поново ушао у њен органски састав. У време овог предаха обављено је сређивање јединица и попуњавање упражњених руководећих места, анализирани су претходне борбе као и стање јединица, одржавана је војно-политичка насгава и примењивање хигијенских мера. За време боравка у Сијеринској Бањи део јединица Седме српске бригаде први пут после дужег времена мога је обилно да се посвети хигијени. >«)